

तंती
 श्रीमनलाल गोकुणदास शाह
 ता. १५-१०-५१ : अमदावाद
 वर्ष १७ : अंक १] [इभांक : १६३

ACHARYA SRI KAILASSAGARSURI GYANMANDIR
 SHREE MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA
 Koba, Gandhinagar - 382 007.
 Ph. : (0) 23276252, 23276204-05
 Fax : (0) 23276249

विषय-दर्शन

नं०:	विषयः	लेखकः	पृष्ठः
१.	प्रासंगिक नोटः	संपादकीयः	१
२.	ध्यान आपना योग्य विनोदः	'नैन' पत्रना तंत्रीः	२
३.	श्री. दिशाभा पगवा पाडाः	श्री. मोहनलाल दी. चोडरीः	४
४.	कविकालसर्वज्ञ श्री. हेमचंद्रसूरीश्वर महाराजः	पू. सु. श्री. जगन्निजयलः	६
५.	अष्टौ दशर वर्षो पहेला रामायण विषे थयेली यर्या (नैन रामायणो):	श्री. पं. लालचंद्र ज. गंधीः	१०
६.	श्रीविनयप्रबल उपाध्याय रचित तीर्थयात्रा स्तवनः	श्री. लंकरलाल नाहटाः	१६
७.	नैन संस्कृत साहित्यना कतिहासनी सामग्रीः	प्रा. श्री. हीरालाल र. कापडिया	२३
८.	साभार स्वीकारः	टाइटल पेज त्रीणुं	

॥ ॐ-અહમ્ ॥

અખિલ મારતવર્ષીય જૈન ધેતામ્વર મૂર્તિપૂજક
મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુલ્યપત્ર
જેશિગમાઈની વાડી : ઘીકાંટા રોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ : ૧૭

વિક્રમ સં. ૨૦૦૭ : વીર નિ. સં. ૨૪૭૭ : ધ. સ. ૧૯૫૨

ક્રમાંક

અંક : ૧

આસો વદ ૧ : સોમવાર : ૧૫ ઓક્ટોબર

૧૯૩

પ્રસારક નોંધ

આ અંકથી 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' સત્તરમા વર્ષમાં પ્રવેશે છે. ગત-વર્ષમાં પ્રતીકાર અને સાહિત્યની દિશામાં વિદ્વાન લેખકોએ સારા સાથ આપ્યો છે જે ગતવર્ષના લેખોની સૂચી ઉપરથી બાણી શકાશે. વળી, જેમણે આર્થિક મદદ કરીને માસિકની ખોટમાં જે ટેકો કર્યો છે તે બદલ પણ અમે આહીં એ સૌનો આભાર માનીએ છીએ અને એ જ રીતે સાથ આપતા રહે એમ વિનવીએ છીએ.

ગયા અંકમાં અમે જે આર્થિક મદદ માટે 'વિનંતિ' પ્રગટ કરી છે એનો પડઘો 'જૈન' પત્રની નોંધમાંથી મળી રહે છે, અને એવી જ લાગણી શ્રીયુત મોહનલાલ ચોકસીએ 'એ દિશામાં પગલાં પાડો' એ લેખ દ્વારા પ્રગટ કરી છે, એ જોતાં આર્થિક મદદ માટે અમારે વધુ લાખવાનું રહેતું નથી, પરંતુ અમારા પગમાં બળ આવે અને અમારી નવી યોજનાઓને સાકાર બનાવી શકાય એ માટે આ માસિકને પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજે, પૂજ્ય મુનિરાજે, વિદ્વાન લેખકો અને શ્રીસંઘને બધી રીતે મદદ કરવા અમે વિનંતિ કરીએ છીએ.

આ માસિક બરાબર પગલર થઈ જાય તો જૈન ધર્મ, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિની બાબતમાં જે વિકાસની યોજનાઓ એણે કેટલાયે વખતથી ઘડી રાખી છે તે દિશામાં કાર્યાન્વિત થવા માટે બધું કરી શકે—એટલું જણાવી આહીં તો અમે 'જૈન' પત્રના સંપાદકે આપેલી નોંધ અને શ્રીયુત ચોકસીનો લેખ પ્રગટ કરીએ છીએ અને તે તરફ પૂરતું ધ્યાન આપવા સૌ કોઈને વિનવીએ છીએ.

—સંપાદક

ધ્યાન આપવા યોગ્ય વિનંતિ

વિ. સં. ૧૯૬૦ ની સાલમાં રાજનગર-અમદાવાદમાં મળેલ અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસંમેલને જૈનધર્મ, જૈન સાહિત્ય, જૈન તીર્થો વગેરે ઉપર ખીજાઓ તરફથી થતા આક્ષેપોનો પ્રતિકાર કરવા માટે એક ડરાવ (ડરાવ: ૧૦ મો) કરીને પાંચ મુનિવરોની એક સમિતિની સ્થાપના કરી હતી એ બહુ જાણીતું છે. આ સમિતિએ ત્યારપછી એક વર્ષે-સં. ૧૯૬૧ માં-પોતાના ઉદ્દેશને પાર પાડવા માટે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' માસિક અમદાવાદમાંથી પ્રગટ કરવું શરૂ કર્યું એ પણ સહુ કોઈ જાણે છે. એ માસિકને પ્રગટ થતાં સોળ વર્ષ થઈ ગયાં અને આવતા મહિને એ સત્તરમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરશે.

'શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ' ના તા. ૧૫-૯-૫૧ ના અંકમાં એના તંત્રીશ્રીએ સર્ગિનિની આર્થિક સ્થિતિ તરફ જૈન સંઘનું ધ્યાન દોરતી એક વિનંતી પ્રગટ કરી છે અને સમિતિની સ્થાપના અંગે મુનિસંમેલને કરેલ ડરાવ આ અંકના ૨૨ મા પૃષ્ઠ ઉપર જુદો આપવામાં આવ્યો છે.

તંત્રીશ્રીની વિનંતી સમિતિની આર્થિક સ્થિતિ માટે ચિંતા ઉપજાવે એવી છે; એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ સમસ્ત જૈન સંઘે-આપણી નાની મોટી બધીય સંસ્થાઓએ, આચાર્ય મહારાજ આદિ સર્વ મુનિવરોએ તેમજ જુદા જુદા ગામના સંઘો અને આપણા આગેવાન ગૃહસ્થોએ-એ વિનંતી તરફ સત્વર અને પૂરેપૂરું ધ્યાન આપવાની તેમજ એ દિશામાં સક્રિય પગલાં ભરવાની જરૂર છે.

આ સમિતિ અને આ માસિક અનેક દૃષ્ટિએ સમસ્ત જૈન સંઘ તરફના સંરક્ષણ અને સંરક્ષનનું અધિકારી છે અને એમ હોવાથી એનો સુયોગ્ય રીતે નિભાવ થાય એવી આર્થિક વ્યવસ્થા કરી આપવી એ આપણા સમસ્ત જૈન સંઘની ફરજ છે એમ અંગે ચોક્કસ માનીએ છીએ, અને તેથી આ નોંધ લખીને જૈન સંઘનું એ તરફ ધ્યાન દોરવાની અમારી ફરજ સમજાવે છીએ.

ધ્યાનખેંચે એવી સહુથી પહેલી વત તો એ છે કે-આ સમિતિ અને આ માસિક મુનિસંમેલનના રચનાત્મક સંભારણાંરૂપ છે. સંમેલનના ખીજા ખીજા ડરાવોનો અમલ તો વ્યક્તિગતરૂપે સહુ કોઈની પોતપોતાની સમજણ, સગવડ અને મરજી ઉપર આધાર રાખે છે, જ્યારે આ ડરાવનો અમલ તો એક સંસ્થાની સ્થાપનારૂપે થયેલ હોઈ એ હિમેશાં સહુ કોઈનું ધ્યાન દોરીને સંમેલનની સ્મૃતિને તાજી રાખે છે. પોતે કરવા ધારેલ એટલે કે સંમેલને પોતાને સોંપેલ કાર્યને સમિતિ સ્ત્રોત્રે સોં ટકા ન પહોંચી શકી હોય તો તે ખીજી વાત છે; એમ થવામાં કેવળ સમિતિનો જ કે સમિતિના સંચાલકોનો જ દોષ ન કાઢી શકાય પોતાને જેટલા પ્રમાણમાં સગવડ મળી તેટલા પ્રમાણમાં સમિતિએ જરૂર કામ કર્યું છે. વધુ સગવડ મળી હોત તો જરૂર વધુ કામ થઈ શકત.

અંક : ૧]

ધ્યાન આપવા યોગ્ય વિનંતિ

[૩

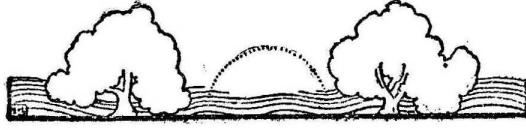
ખીજ વાત, આ સોળ વર્ષ દરમ્યાન સંસ્થાના સંચાલનમાં તેમજ માસિકના પ્રકાશનમાં સમિતિએ જે મધ્યસ્થતા બજાવી છે એ સાચે જ ખેનમૂત છે. આ બધાં વર્ષો દરમ્યાન ઘણાં જ એવા અવસરો આવી ગયા જ્યારે આવી સંસ્થા એક યા ખીજ તરફ ખેંચાઈ જવાનો ભય લાગે, પણ આપણા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘમાં ઊમા થયેલ અનેક ચર્ચાસ્પદ સવાલો વખતે પણ સમિતિએ પૂરેપૂરી તટસ્થતા બજાવીને, જૈન સમજમાં અંતરકલહના લેશ પણ ભાગીદાર ન થવાય તેમજ જૈન સંઘની એકતાને ખંડિત કરવાના નિમિત્ત ન બની જવાય તેમજ એ માટે જે જાગરુકતા અને ધ્યેયનિષ્ઠા બતાવી છે એ સાચે જ અભિનંદનને પાત્ર છે.

વળી, સહુથી વિશેષ મહત્વની વાત તો એ છે કે આપણા સમાજના સર્વ મુનિવરોની પાસે વિના સંકોચે પહોંચી શકે અને જરા પણ સંકોચ રાખ્યા વગર સહુ કોઈના સહકારની માગણી કરી શકે એવું માસિક આપણી પાસે આ એક જ છે. સર્વ ગૃહ અને સર્વ સમુદાયના મુનિવરો એક સ્થળે ભેગા થઈ શકે એટલે કે જે બધાયનાં લખાણો સમાન રીતે એક સ્થાને આપણને જેવા મળી શકે એવું સર્વજનસુલભ અને સર્વજનપ્રિય આ માસિક છે. એમ કહી શકીએ કે મુનિસમ્મેલને આપણા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘના જુદા જુદા ગૃહ અને સમુદાયના મુનિવરોને એક સ્થળે ભેગા કરવાનું જે ભગીરથ કાર્ય ક્યું હતું તે જ કાર્ય જુદા જુદા ગૃહ અને સમુદાયના મુનિવરોની લેખસામગ્રીને એક સ્થળે એકત્રિત કરીને આ માસિક નાના પાયા ઉપર સેવા બજાવી રહ્યું છે અને એમ કરીને પોતે સમ્મેલનના સાચા સંભારણાંરૂપ છે એ વાત ચરિતાર્થ કરી રહ્યું છે.

પોતાના ૧૬ વર્ષ જેટલા કાર્યકાળ દરમ્યાન માસિકે આશ્વેપોનો પ્રતિકાર પણ હીક હીક કર્યો છે. એ પ્રતિકારમાં પણ અદ્વિતિ આશ્વેપો કે ખોટા વાદવિવાદમાં ન પડતાં દલીલો અને ઇતિહાસ તેમજ શાસ્ત્રોના પુરાવાઓનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે એ ધ્યાન ખેંચે એવી બીજી છે કે તાજેતરમાં જ આપણા સમર્થ જ્યોતિર્ધર આર્યકાલસૂરિ અને આજી સરસ્વતીના જીવન ઉપર ખૂબ અદ્વિતિ અને આધારશૂન્ય આશ્વેપો કરતાં શ્રી વ્રહ્મવનગ્રાલ વર્માના 'હંસમયૂર' નાટકની સામે સમિતિએ જે રીતે કામ કરી બતાવ્યું છે તે આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. આવાં પ્રતિકારત્મક લખાણો ઉપરાંત આ માસિક જૈન ઇતિહાસ, તત્ત્વજ્ઞાન, કથા કે સાહિત્યને લગતી સામગ્રી પણ પોતાને મળતી શક્તિ અને સગવડ તેમજ વિદ્વાનો તરફથી સહકારના પ્રમાણમાં હમેશાં જૈન સંઘ સમક્ષ ઉપસ્થિત કરતું રહીને જૈન સંઘની સેવા કરી કરે છે.

આમ અનેક રીતે ઉપયોગી આ સંસ્થા અને આ માસિકને નમાવવાં અને એને પુષ્ટ કરવાં એ જૈન સંઘની ફરજ છે. સમ્મેલન વખતે આપણી સંસ્કૃતિના ગૌરવને ટકાવી રાખવા માટે જે દૂરદેશીકર્યુ કાર્ય આપણે ક્યું હતું તે કેવળ આર્થિક સગવડના અભાવે અટકી ન જાય એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. ન્યાં એક યા ખીજ ધાર્મિક કાર્યો નિમિત્તે આપણુ સુખી ગૃહસ્થો હજારો રૂપિયા વાપરે છે ત્યાં વાર્ષિક માત્ર બે ચાર હજારની જ જરૂરિયાતવાળી આ સંસ્થા એ કેવળ આર્થિક સંકડામણના કારણે જ પોતાનું કામ ચાલુ ન રાખી શકાય એવી મૂંઝવણમાં આવી પડે એ આપણને નહીં શોભે.

આશા છે સમસ્ત જૈન સંઘ પોતાની સમિતિની વિનંતિને ધ્યાનમાં લઈ એની આર્થિક મૂંઝવણને દૂર કરવા કટિબદ્ધ થશે. [" જન " તા. ૨૨-૯-૫૧]

એ દિશામાં પગલાં પાડો

લેખક : શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચૌહરી

વિજ્ઞાનના આ કાળમાં, સાંપ્રદાયિકતા આથમતી ગય છે, અને ઉદાર વિચારસરણી વિસ્તરતી નજરે પડે છે. એ કાળમાં જૈન સમાજે જૈનધર્મમાં સમાયેલ ઉમદા તત્ત્વોને લાખોના હૃદયસોંસરવા ઉતારવાં હોય તો, સાહિત્યપ્રચારમાં વધુ લક્ષ્ય આપવું પડશે. ગોરખપુરમાંથી પ્રગટ થત. હિંદી 'કલ્યાણ' માસિક માફક પોતાના માસિકની, 'શ્રી જૈન સત્ય-પ્રકાશ'ની—અને એમાં આજના યુગને અંધગેસતી શૈલીથી જૈન દર્શનની પ્રત્યેક વાતને સ્થાન અપાય તેવી—વ્યવસ્થા હાથ ધરવી પડશે. આપણી પાસે રાજનગર મુનિસંમેલનની સ્મૃતિના જીવંત પ્રતીકસમું માસિક 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' છે. એને અત્યાર સુધી પોતાના સંયોગ અનુસાર, શક્ય પ્રયત્નો કરી, જૈન-જૈનેતર સૌ કોઈને ઉપયોગી થઈ પડે તેવી સામગ્રી પીરસી જૈનધર્મની સેવા બગવતી છે.

એને પણ જ્યારે પોતાના ટકાવ અર્થે અપીલ બહાર પાડવી પડે ત્યારે આપણે ક્યાં છીએ અને દેશકાળની કુચ કેવી રીતે આગળ ધપી રહી છે એનું તોલન કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. એક તરફ આપણે 'પ્રભાવના'ની કિંમત અપેક્ષાથી 'ભાવના' કરતાં પણ વધુ આંકીએ છીએ. પ્રતિવર્ત હજારો રૂપિયાથી અધિક જ્ઞાનપ્રકાશન માટે ખર્ચીએ છીએ, 'સતી જીવ કરું' શાસનરસી' જેવી ઉમદા અને ઉદાર ભાવના સ્વજીવનમાં જીવી જનાર શ્રીતીર્થકરદેવોના ઉપાસક હોઈ એનો ફેલાવો કરવામાં મહાન ધર્મ સમજનારા પણ છીએ, છતાં જ્યારે અન્યની સરખામણીમાં આપણા કાર્યનો સરવાળો મૂકીએ છીએ, ત્યારે પરિણામ સાવ છેલ્લે પાટલે જણાય છે! એટલે જ કહેવું પડે છે કે હિંદી માસિક 'કલ્યાણ' વેદાંતના પ્રચાર અંગે જે મહાન કાર્ય કરી દેખાડ્યું છે એ દિશામાં પગલાં પાડો.

દિ'ઉગ્મે આપણા સાહિત્ય પર જાણે અજાણે કુદારાધાત પડતા હોય, આપણી ભાવિ પેઢીને જૈનધર્મના ઉમદા સહસ્યની પિછાન ન હોય, આપણા જ સમાજનો મોટો ભાગ પૂર્વજોના ગૌરવવંતા ઈતિહાસથી અનસિત્ત હોય, જિજ્ઞાસુ વર્ગ સામેથી માગતો આવે તો આપણી પાસે એની સામે ધરના જેવું, નવીન ને જૈનધર્મનું શૃંખલાયુક્ત જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેવું સાહિત્ય ન હોય, એ શું એકી શરમની વાત છે? પણ જેની પાછળ મુનિસંમેલનના આશીર્વાદ છે એવા જ એક જરૂરી માસિકની દશા ટ્યુમચુ થઈ રહી હોય, હજારો ખર્ચાતા હોવા છતાં એની એળીમાં ફાકફાકા જેવી સ્થિતિ હોય, ત્યાં પ્રભાવના, અને દેશકાળને અનુરૂપ કરવાની વાત, એ શેખચંદનીના હવાઈ કિલ્લા જેવી જ લાગવાની! આપણી પાસે વારસો તો અફસુત છે. આજની દુનિયાને ઉપયોગી થઈ પડે એવી સામગ્રીનો તોટો નથી.

અંક : ૧]

એ દિશામાં પગલાં પાડો

[૫

એ સર્વને જનસમૂહ ઈચ્છે છે એ રીતે બહાર મૂકીએ તો જગત આખું આશ્ચર્યમગ્ન થાય એવું પણ છે; અને એ સારું જ્ઞાનખાતાની રકમો પણ છે. અફસોસ એટલો જ કે વિવેકનો અભાવ, નધણીયાતી દશા! પોતાના પોશાક, એમાં વપરાતા વસ્ત્ર અને એ અંગેની કિંમત પાછળ ગણતરી કરનારા વ્યવહારી સમાજને જ્ઞાનના ગ્રંથો, એમાં સમાયેલ અપૂર્વ રહસ્ય, એને સમ્મતવા બેઠતા સ્વાંગ, એ માટે આજના યુગની શૈલી અને હરકોઈ એનો લાભ મેળવી શકે તેવી ભાષા સંબંધે વિચાર સરખો પણ ઉદ્ભવતો નથી !

હવે સાહિત્ય પ્રકાશનને વ્યવસ્થિત બનાવ્યા વિના છૂટકો નથી. એને આજની પ્રગ્ન હોંશે હોંશે પી જાય તેવું સર્જવું પડશે. એમાં “શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” સવિશેષ ફાળો આપી શકશે એનામાં એ શક્તિનાં દર્શન થાય છે. એક વાર પ્રથમ એને પગમર બનાવો. એની ઝોળી છલકાવી દો અને પાઠીતાણુના શ્રમણસંઘને આખી વાત નવેસરથી ઉપર વર્ણવ્યા ધોરણે વિચારી એ દિશામાં પગલાં પાડવા અપીલ કરો.

જગતમાં જ્ઞાનની ભૂખ જગી છે. ભૂખ ભાંગી શકાય તેવો ખોરાક જૈન સાહિત્યમાં ભર્યો પડ્યો છે. અગત્ય છે એને યથાર્થ રૂપમાં-ઉચિત હાથોદ્વારા તૈયાર કરાવી પાત્ર સમૂહ સામે પીરસવાની.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ લથી ચાલુ)

ઈતિહાસ, પુરાતત્ત્વ, સ્થાપત્ય, ચિત્રકલા, રીત-ભાત, રિવાજ આદિ જાણવા માટે અણુમોલ સામગ્રી જૈન વાક્યમયમાં સંગૃહીત છે. અને તે વિના પ્રાચીન ભારત સંબંધી જ્ઞાન અધૂરું જ રહેવાતું છે.

ઉપરાંત વિશાળ જૈન વાક્યમયમાં કથાનો પણ ધણો મોટો ખગ્નનો ભરવો છે. આ કથાઓ આધ્યાત્મિક, ધાર્મિક તેમજ નીતિબોધક અને મર્મવેધક પદ્ધતિએ લખાયેલી હોવાથી આજના યુગની દૃષ્ટિએ પણ ધણી જ ઉપયોગી અને લાભદાયક છે. એમાં લોકરંજન અને લોકકલ્યાણ કરવાની ધણી મોટી શક્તિ રહેલી છે. છતાં અસંતોષની વાત એ છે કે બહુ જગતનો અત્યંત અદ્યપલાગ જ આના પરિચયમાં આવ્યો છે અને આપણે પણ તેમને આકર્ષવા માટે કે પરિચય કરાવવા માટે બેઠાંએ તેવો પ્રયત્ન ઉડાવ્યો નથી. છતાં એટલી વાત ચોક્કસ છે કે જગતમાં આના અત્યંત જિજ્ઞાસુ અને પિપાસુઓ પણ વસે છે, પરંતુ એ તૃષા છીપાવવા માટે સરોવર ક્યાં છે એની તેમને ખબર નથી. હવે તો સરોવર તરસ્યા પાસે જવું બેઠાં શે, એક વખત એમની તૃષા છીપાશે એટલે આપોઆપ જગતમાં સત્ય-જ્ઞાનના પિપાસુઓ એ તરફ વળશે જ. આ દૃષ્ટિએ આપણે સંશોધન-સંપાદન-પ્રકાશન-પ્રસ્તાવનાલેખન, નૂતનસાહિત્યનિર્માણ આદિ કરીને જગતને યથાશક્ય પહોંચાડવું બેઠાં શે. એમ કરીશું તો આપણી સર્વકલ્યાણકર જૈન સંસ્કૃતિ જગતના ઉધ્ધારમાં ધણો મોટો ફાળો અવશ્ય આપી શકશે.

સં. ૨૦૦૭ માદ્રપદ કૃષ્ણદશમી
મુ. માલેગાંવ (જિલ્લા-નાશિક)

મુનિરાજશ્રી મુક્તવિજયાન્તેવાસી
મુનિ જમ્વૂવિજય

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય

શ્રી. હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

લેખક : પૂજ્ય સુનિરાજ શ્રી. જ'અવિજયજી

જૈનશાસનના મહાન ન્યોતિધર કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી. હેમચંદ્ર-સૂરીશ્વરજી મહારાજના પુણ્યનામથી જૈનપ્રજામાં ભાગ્યે જ કોઈ અપરિચિત છે. એટલું જ નહિ, પણ વિશ્વના કોઈ પણ ખૂણામાં વસતા સંસ્કૃતસાહિત્યના અભ્યાસી તમામ જૈન-જૈનેતર વિદ્વાનોમાં પણ એમનું નામ અત્યંત પ્રસિદ્ધ છે. ભારતીય સંસ્કૃતિના ઘડતરમાં અને ભારતીય સાહિત્યમાં એમણે જે અમૂલ્ય અને મહાન ફાળો આપ્યો છે તે પ્રત્યે દુનિયાનો તમામ સમજી વિદ્વાનવર્ગ અત્યંત આદર અને પૂજ્યભુક્ષિ ધરાવે છે. સર્વે દર્શનોના અને સર્વે ધર્મોના સાહિત્યનું મૌલિક અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન તેમજ સાહિત્યની તમામ શાખાઓમાં એમની પારંગતતા એમના પ્રત્યેક સાહિત્યમાં જણાઈ આવે છે. એ સિદ્ધ કરી આપે છે કે ખરેખર તેઓ કલિકાલસર્વજ્ઞ હતા અને જ્ઞાનરૂપી મહાસાગરને જાણે પી જ ગયા હતા. તેઓ માત્ર મહાન સાહિત્યકાર જ ન હતા, પણ એક મહાન આધ્યાત્મિક યોગીશ્વર પણ હતા. ખરું કહીએ તો તેમને દરેક ક્ષેત્રમાં-વિષયમાં મળેલી સફળતાનું ખીજ આ તેમની યોગસાધનાના પ્રભાવમાં જ રહેલું છે. ઉપરાંત તેઓ એક મહાન અને પવિત્ર રાજદ્વારી પુરુષ પણ હતા. સમગ્ર પ્રાણિમાત્રના હિતની દૃષ્ટિને નગર સન્મુખ રાખીને તેમણે રાજ-નીતિમાં અહિંસાના પ્રચારનો જે મોટો ભાગ ભજવ્યો છે તે એમના જીવનનું અત્યંત મહત્ત્વનું પુણ્યકાર્ય છે. આ બધી એમના જીવનની વિવિધ અલૌકિક શક્તિઓ અને સિદ્ધિઓ આજે પણ વિદ્વાનોને આશ્ચર્યમાં મગ્ન કરી દે છે. મહર્ષિ હેમચંદ્રસૂરિ પ્રત્યે જગતના નિષ્પક્ષ વિદ્વાનો કેટલો આદર અને પૂજ્યભાવ ધરાવે છે તેમજ તેમણે ભારતવર્ષ ઉપર કરેલા ઉપકારનું કેટલું બધું મૂલ્ય આંકે છે એ હકીકત શ્રી. કે. એમ. પાણિકર જેવા સંસ્કૃત સાહિત્યના મહાન વિદ્વાન અને ઇતિહાસવેત્તાના લખાણથી પણ વ્યક્ત થાય છે. શ્રી. કંવલમ્ માધવ પાણિકર કે જેઓ ઇન્કાનેર રાજ્યના સૂતપૂર્વ દિવાન અને વર્તમાનમાં ભારત સરકાર તરફથી ચીનમાં એલચી તરીકે નિમાયેલા છે, તેઓ સંસ્કૃત-સાહિત્યના ઉચ્ચકોટિના અભ્યાસી અને વિદ્વાન છે. ઇતિહાસમાં તેઓ નિષ્ણાત જ ગણાય છે. ઉપરાંત પત્રકારત્વ અને રાજદ્વારી ક્ષેત્રમાં પણ તેમણે ઘણી નામના મેળવી છે. તેમણે થોડા વખત પૂર્વે A Survey of Indian History નામનું ઇતિહાસનું પુસ્તક લખેલું છે. આ પુસ્તક એટલું બધું સુંદર છે કે અભારે તે I. A. S.^૧ (Indian Admini-

૧. બ્રિટિશશાસન દરમ્યાન જે I. C. S. (Indian Civil service)ની પરીક્ષા લેવામાં આવતી હતી તેને સ્થાને જ I. A. S. ની પરીક્ષા અભારે લેવામાં આવે છે.

અંક : ૧]

શ્રી. હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

[૭

strative Service)ની પરીક્ષામાં ઇતિહાસના પુસ્તક તરીકે ફરજિયાત નિયુક્ત થયેલું છે. આ પુસ્તકમાં રામજોનાં જન્મ-મરણ, રાજ્યારોહણ કે યુદ્ધોની તવારીખો-મિતિઓનાં વર્ણન નથી પણ છેલ્લા પાંચ હજાર વર્ષોમાં ભારતનું આધ્યાત્મિક, ધાર્મિક, રાજનૈતિક, આર્થિક તેમજ સામાજિક વગેરે દૃષ્ટિએ ઉત્થાન અને પતન કેવી રીતે થયું હતું તેની પાછળ ક્યા ક્યા બળોએ કેવી રીતે કામ કર્યું હતું તેમજ ભારતીય સંસ્કૃતિ ધણા આઘાત પ્રત્યાઘાતો લાગવા છતાં કેવી રીતે જીવંત રહી છે એનું ખૂબ સુંદર ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. ઇતિહાસના વિષયમાં આ પુસ્તક અનોખી ઢાળનું જ છે અને ઘણું આદરપાત્ર થયેલું છે. આ ગ્રંથના “ઈસ્લામ અને ભારત” (Islam and India) નામના પ્રકરણમાં શ્રી. કે. એમ. પાણિકર આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિએ ભારતવર્ષ ઉપર કરેલા ઉપકારના સંબંધમાં અત્યંત માનપૂર્વક લખતાં જણાવે છે કે—

In fact due to crisis brought about by Islam, religion and literature tended to become less the monopoly of the learned and more and more a cause of the common people.

It would, however, be untrue to say that Sanskrit literature ceased to be cultivated. We have in Gujerat the great resurgence of Sanskrit associated with Hemachandra Suri and the magnificent and learned court of Virbhavala whose minister Vastupala, himself a poet of eminence, revived the traditions of Bhoja in the west...unconnected with the influence of Islam but contemporaneous with it is the great revival of Jainism. The religion of Vardhaman had been eclipsed for long by the success of Buddhism. But from the Hathigumpha inscription of Kharvela we know that the Kaling monarch was a follower of the Tirthankaras. It seems to have had also a considerable vogue in the south in the first six centuries of the Christian era, as we know from Pallava records and south Indian literature. In Gujerat it had at all times a vigorous, if restricted, life. In the twelfth century however when Kumarpala comes to power it suddenly rises into prominence. An Acharya of outstanding ability, scholarship and wide vision, comparable only to Shankar, arose among them. Hemachandra Suri; ascetic, lexicographer, epic poet and teacher is indeed a unique personality, one of the greatest that India has produced. His main contribution to Jainism may be generally described as a very successful attempt to combine the Aryan culture with Jain thought. In his Lives of Great Men the Purusha Charit—an epic in many volumes Hemchandra

૮]

જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

popularised in a Jain garab the entire mythology of the Hindus. The stories of the Mahabharat and the Ramayana and the great traditions of the past were all embodied in this monumental work which earned for its author the title of Kalikala Vyasa. Hemchandra is one of the makers of modern Indian mind and takes his place with Valmiki, Vyasa and Sānkara.

Hemchandra wrote in Sanskrit and impetus he gave to language was no doubt responsible for the great amount of sanskrit literature produced at this time in Gujerat. Balachandra Suri (Vasant vilas, 1296), Yasapala (author of Maha Moha Vijaya), Ramchandra Suri (Nala Vilasa), Vastupala himself (Narnarayaniya) to mention but a few are among the prominent Jain authors of the thirteenth century who contributed to the richness of Sanskrit, Jainism after Hemchandra took its place as a great vehicle of Sanskrit culture.

[A survey of Indian History. P. 164-165]

“ભારતવર્ષમાં મુસ્લિમ ધર્મના આવવાથી જે કટોકટી નિર્માણ થઈ હતી તેનું એક પરિણામ અત્યું હતું કે ધર્મ અને સાહિત્ય એ વિદ્વાન માણસોના ઈન્દ્રિયોની યીજ મટીને અધિકાધિક આમ જનતાનો વિષય થયે જતાં હતાં.

આમ છતાં પણ, સંસ્કૃત સાહિત્યનું ખેડાણ અટકી ગયું હતું એમ કહેવું એ ખોટું ગણાયે. શ્રી. હેમચંદ્રસૂરિ અને રાજા વીરચલની એક અને વિદ્વાન રાજસભાની સાથે સંકળાયેલો સંસ્કૃતસાહિત્યનો મહાન પુનરુદ્ધાર આપણને જોવા મળે છે. રાજા વીરચલના મંત્રી વસ્તુપાલ કે જે પોતે (સંસ્કૃતના) એક નામાંકિત કવિ હતા તેમણે ભોજરાજાની (નષ્ટ થઈ ગયેલી) પરંપરાને પશ્ચિમમાં પુનરુજ્જીવિત કરી હતી.

જે કે મુસ્લિમધર્મની અસર સાથે કરો સંબંધ નથી છતાં મુસ્લિમ ધર્મના પ્રવેશ સાથે જૈનધર્મનો પણ મહાન ઉદ્ધય થયો હતો. જૈનધર્મના ઉદ્ધયથી લગવાન મહાવીરનો ધર્મ ધણી વખત મુઠી ઢંકાઈ ગયેલો હતો. પરંતુ (એરિસાની) હાથીગુફામાંના રાજા ખારવેલના શિલાલેખથી આપણે જાણી શકીએ છીએ કે કલિંગમહારાજા ખારવેલ તીર્થંકરોના અનુયાયી હતા. ઈસ્વીસનની શરૂઆતની છ શતાબ્દીઓમાં દક્ષિણ ભારતમાં પણ જૈનધર્મ ધણી મોટા પ્રમાણમાં પ્રચલિત હતો, એ પણ આપણે પદ્મવેતની નોંધી ઉપરથી અને દક્ષિણ ભારતના સાહિત્ય ઉપરથી જાણી શકીએ છે. ગુજરાતમાં જૈનધર્મ, જે કે મર્યાદિત સ્વરૂપમાં છતાં, હમેશાં યજ્ઞવાન રહ્યો છે. છતાં ખારગી સદીમાં કુમારપાળા જ્યારે સત્તા ઉપર આવ્યો ત્યારે જૈનધર્મનો મોટા પ્રમાણમાં એકાએક અભ્યુદય થવા પામ્યો હતો. અસાધારણ શક્તિ, વિક્રતા અને દીર્ઘ દષ્ટિ ધરાવતા, તેમજ જેમની સરખામણી શંકરાચાર્ય સાથે જ કરી શકાય તેવા આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિ જૈનોમાં

અંક : ૧]

શ્રી. હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

[૯

પ્રકાશમાં આવ્યા. શ્રી. હેમચંદ્રસૂરિ યોગી (મહર્ષિ) હતા, શબ્દશાસ્ત્રના નિર્માતા હતા, મહાન કવિ હતા, ધર્મોપદેશક પણ હતા. તેમનું વ્યક્તિત્વ ખરેખર અદ્વિતીય છે. ભારતવર્ષે જે મહાનમાં મહાન સર્વશ્રેષ્ઠ પુરુષોને જન્મ આપ્યો છે તે ધૈર્યના એક શ્રી. હેમચંદ્રસૂરિ છે. આર્યસંસ્કૃતિ સાથે જૈન વિચારોનો સમન્વય સાધવા માટે તેમણે જે અત્યંત સફળ પ્રયત્ન કર્યો છે તેને “ જૈન ધર્મમાં તેમણે આપેલા મુખ્ય ફાળો ” તરીકે આપણે વર્ણવી શકીએ. ત્રિપષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત્ર કે જે ઘણા વિભાગોનું બનેલું એક મહાકાવ્ય છે તેમાં આચાર્ય શ્રી. હેમચંદ્રસૂરિએ હિંદુઓની પ્રાચીન કથાઓને જૈનસ્વરૂપમાં લોકોને બહુ જ ગમી જાય તેવી રીતે રચી કરી છે. મહાભારત અને રામાયણની કથાઓને તેમ જ ભૂતકાળની મહાન પરંપરાઓને તેમના યાદગાર ગ્રંથ ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્રમાં તેમણે જે ગૂંથી લાંબી છે તેથી ખરેખર તેમણે કલિકાલવ્યાસનું ખિરુદ મેળવ્યું હતું. આચાર્ય શ્રી. હેમચંદ્ર એ ખરેખર વર્તમાનકાલીન ભારતીય માનસને ધડનારા ધૈર્યના એક છે. અને ભારતીય ઇતિહાસમાં તેમનું સ્થાન વાલ્મીકિ (રામાયણના કર્તા), વ્યાસ (મહાભારતના રચયિતા) અને શંકરાચાર્ય જેવું છે.

શ્રી. હેમચંદ્રસૂરિએ સંસ્કૃત ભાષામાં સાહિત્ય નિર્માણ કર્યું હતું, અને આ કાળે ગુજરાતમાં જે ઘણા જ મોટા પ્રમાણમાં સંસ્કૃત સાહિત્ય રચાયું હતું તે શ્રી. હેમચંદ્રસૂરિએ સંસ્કૃત ભાષામાં જે પ્રાણ રેવ્યો હતો તેને જ આભારી છે, એમાં જરા પણ શંકા નથી. બાલચંદ્રસૂરિ (વસંતવિલાસના કર્તા, ૧૨૯૬), યશાપાલ (મહામોહવિજય (મોહપરાજય) ના કર્તા), રામચંદ્રસૂરિ (નલવિલાસના કર્તા) તથા વસ્તુપાલ મંત્રી (નરનારાયણીયના કર્તા) કે જેઓ તેરમી શતાબ્દીના મહાન જૈન ગ્રંથકારો છે તે જેમણે સંસ્કૃતભાષાની સમૃદ્ધિમાં ઘણો મોટો ફાળો આપ્યો છે. (ખરું કહીએ તો) હેમચંદ્રાચાર્ય પછી જૈનધર્મે સંસ્કૃત સંસ્કૃતિના મહાન વાહન તરીકેનું સ્થાન લીધું છે. ”

ઉરના લખાણથી આપણે જ્ઞેષ્ઠ શકીએ છીએ કે નામકિત જૈનેતર વિદ્વાનો પણ આ. શ્રી. હેમચંદ્રસૂરિ પ્રત્યે કેટલું અધુ અંકુમાન ધરાવે છે. દેશ-પરદેશના ઘણા ઘણા મોટા વિદ્વાનોએ તેમની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી છે તે નિષ્પન્ન વિદ્વાનો તેમના નામની પ્રશંસા કરતાં થાકતા જ નથી.

આ તો શ્રી. હેમચંદ્રસૂરિની જ વાત થઈ. પણ વ્યાપક દૃષ્ટિએ જ્ઞેષ્ઠ એ તો આખું જૈન વાહન જ એવું છે કે ભારતીય સંસ્કૃતિના નિર્માણમાં એણે ઘણો મોટો ભાગ ભજવ્યો છે. ભારતવર્ષના સમાજવિકાસ તેમજ લોકપ્રવૃત્તિ આદિ અનેક વિષયોમાં તેની ઘેરી છાપ જોવામાં આવે છે. કારણ કે અતીત કાળમાં જૈન ધર્મ ભારતના કોઈ નાનકડા ભાગ પૂરતો જ મર્યાદિત નહોતો, કિન્તુ પૂર્વમાં અગાળથી માંડી પશ્ચિમમાં ગંધાર (આજનું અફઘાનિસ્તાન) અને ઉત્તરમાં કાશ્મીરથી માંડી દક્ષિણમાં કન્યાકુમારીની ભૂશિર સુધી ભારતવર્ષની પ્રજામાં ચોક્કેર વ્યાપક રીતે પથારી ધર્મ હતો.

જૈનધર્મનું વાહન આજે પણ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં અનેકાનેક ભંડારોમાં સુઠિત અવસ્થામાં મળે છે. દેશવિદેશના જે જે વિદ્વાનોએ ભારતીય પ્રાચીન સ્વરૂપનું અધ્યયન અવગાહન અને સંશોધન કર્યું છે તેમણે મુક્તભાવે આ હકીકતનો સ્વીકાર કર્યો છે કે ભારતીય (જુઓ: અનુસંધાન પૃષ્ઠ: ૫)

અઢી હજાર વર્ષો પહેલાં રામાયણ વિષે થયેલી ચર્ચા (જૈન રામાયણો)

લેખક:—શ્રીયુત પં. લાલચંદ્ર ભગવાન ગાંધી પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, વડોદરા.

પ્રાચીન જૈન સાહિત્યમાં—આગમ સાહિત્યમાં અને તેની પ્રાકૃત-સંસ્કૃત વ્યાખ્યાઓમાં ૬૩ મહાપુરુષોનાં નામોનો નિર્દેશ મળી આવે છે. તેમાં ૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચકવર્તીઓ, ૬ અન્નદેવો, ૬ વાસુદેવો, અને ૬ પ્રતિવાસુદેવોનો સમાવેશ થાય છે. પ્રતિવાસુદેવોનો વિનાશ વાસુદેવો દ્વારા થતો હોવાથી અને તેમનાં રાજ્યો વાસુદેવોને અર્પીત થતાં હોવાથી પ્રતિવાસુદેવોની ૬ સંખ્યા જૂની ન ગણતાં ૫૪ મહાપુરુષોની પણ ગણના થાય છે. સમવાયાંગ-સૂત્ર આવશ્યકસૂત્ર, નંદીસૂત્ર વગેરેમાં તેના ઉલ્લેખો મળે છે. વર્તમાનમાં વિચ્છેદ ગયેલા મનાતા આરમા અંગ-હૃદિવાદનો એક ભાગ અનુયોગ (મૂલ પ્રથમાનુયોગ, તથા ગાંડિકાનુયોગ) હતો, તેમાં આ મહાપુરુષોનાં ચરિત્રો હતાં—તેમ માનવામાં આવે છે.

તેમાં પ્રસ્તુત રામાયણના મહાપુરુષ રામચંદ્રજીને આઠમા અન્નદેવ(અન્નરામ) તરીકે પ્રા. નામ પડમ-સં. નામ પદ્મ એવા અપરનામથી ઓળખાવવામાં આવેલ છે, તથા લક્ષ્મણને આઠમા વાસુદેવ તરીકે અને શત્રુજીને આઠમા પ્રતિવાસુદેવ તરીકે સૂચવવામાં આવેલ છે.

મહાવાદીએ પદ્મચરિત નામનું રામાયણ ૨૪૦૦૦ શ્લોક-પ્રમાણ રચ્યું હતું એવો ઉલ્લેખ સં. ૧૩૩૪ના પ્રભાવક ચરિત્રમાં છે, પરંતુ તે હજી સુધી જોવા જાણવામાં આવ્યું નથી.

[૧]

જૈન પરંપરામાં જે રામાયણો મળી આવે છે, તેમાં પ્રથમ ઉલ્લેખ પ્રાકૃતભાષામય **પડમ-ચરિય** નામના પુરાણ પ્રથનો કરી શકાય, જેમાં ૧૧૮ પર્વો છે. જેનું શ્લોક-પ્રમાણ લગભગ દસ હજારનું છે. એની રચના-સંબંધમાં તેના અંતમાં જણાવ્યું છે કે— “ધર્મના આશય-આશ્રયવાળું એ મહાર્થ રામ-ચરિત પહેલાં વીરજિને કહ્યું હતું, પછી ધંદ્રભૂતિએ શિષ્યોને કહ્યું હતું, પછી સાધુ પરંપરાદ્વારા લોકોમાં સકલ રકુટ રીતે પ્રકટ રચ્યું હતું હાલમાં વિમલે સૂત્ર-સૂત્ર સાથે તેને ગાથા-નિબદ્ધ કર્યું છે. વીર સિદ્ધિ પામ્યા પછી દુઃખમા કાલનાં ૫૩૦ વર્ષો જતાં (અર્થાત્ વિક્રમસંવત ૬૦માં=ઈસ્વીસન ૩માં) આ ચરિત્ર રચવામાં આવ્યું છે. ”

પ્રા. ચરિત્રકારે પોતાના પરિચયમાં જણાવ્યું છે કે ‘સ્વ-સમય અને પર-સમયના સદ્-ભાવને ગ્રહણ કરનાર શાહુ નામના આચાર્ય થયા, તેમના શિષ્ય વિજય થયા; જે નાઈલ (નાગિત્ર)કુલ વંશના નદિકર-મંગલ સમૃદ્ધિ કરનાર થયા; તેમના શિષ્ય વિમલસૂરિએ

૧ “ એવું વીરજિનેણ રામ-ચરિયં સિદ્ધં મહત્ત્વં પુરા,

પચ્છાઽઽલ્લખલભૂદ્ધા ઝ કહિયં સીસાણ ધમ્માસયં ।

મૂઓ સાહુ-પરંપરા સયલં લોણ ઠિયં પાયઙ્,

એત્તહે-વિમલેણ સુત્ત-સહિયં ગાહા-નિબદ્ધં કયં ॥

પચ્ચેત્ર ય વાસ-સયં દુસમણ તીસ-વરિસ-સંજુત્તા ।

ધીરે સિદ્ધિમુવગણ, તઓ નિબદ્ધં ઇમં ચરિયં ॥ ”

અંક : ૧]

રામાયણ વિષે થયેલી ચર્ચા

[૧૧

પૂર્વમાં રહેલાં નારાયણ અને સીરિ-હલધર બલદેવ'નાં ચરિત્રો સાંભળી આ રાઘવ-ચરિત્ર રચ્યું છે. ૨”

કવિએ મંગલાચરણ કર્યા પછી તેના પ્રારંભમાં જણાવ્યું છે કે “નામાવલીમાં નિમજ્જ, આચાર્યોની પરંપરાથી આવેલ સર્વ પદ્ય-ચરિત્રને હું અનુક્રમે સંક્ષેપથી કહીશ. જેને ત્રણ કાલ(વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્ય)નું જ્ઞાન હોય તેવા કેવલી (પરિપૂર્ણ જ્ઞાની) જિન સિવાય ખીજે કોણ સમસ્ત પદ્યચરિત્રનું વર્ણન કરી શકે? પહેલાં જિનવરના મુખથી બહુ વિકલપવાળો જે અર્થ નીકળ્યો, તે ગણધરોએ ધારણ કરી રાખી, સંક્ષેપ માત્ર જ ઉપદિષ્ટ કર્યો હતો. એવી રીતે પરંપરાએ પૂર્વે અથો અને અથોની પરિહાણી(હાનિ) થઈ છે; કાલનો ભાવ જણી ભુવજને રુદ્ર ન થવું જોઈએ.”

આ ચરિત્રનો વિશેષ સંગ્રહ દર્શાવતાં કવિએ આગળ સૂચન કર્યું છે કે “વિપુતગરિના મનોહર શિખર પર વીરજિનનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન હતું, તે પ્રસંગે શ્રેણિકરાજ આગળ ઈંદ્રમૂનિએ એ સર્વ કહ્યું હતું.”

ત્યાં શ્રેણિક-ચિંતા-ચિંતાન નામના ખીજા ઉદ્દેશમાં જણાવ્યું છે કે “રાજપુર (રાજગૃહ) મંગલદેશના રાજા શ્રેણિક વીર જિનને ભાવથી પ્રયામ કરી સર્વ પરિવાર સાથે એ નગરમાં આવ્યા પછી રાત્રે નિદ્રા સેવતાં સ્વપ્નમાં પણ જિનવરેન્દ્રને ભુએ છે અને પોતાના પરમ સંશયોને પ્રયત્ન(આદર)-પૂર્વક પૂછે છે. પ્રકાતે મંગલ વાજિત્રોના નિનાદ અને મંગલ-પાઠકોના શબ્દ દ્વારા સેંકડો મંગલોથી સ્તુતિ કરાતા તે મહાત્મા (રાજા શ્રેણિક) બેક્યા અને વિચારવા લાગ્યા કે વીરે કહ્યું છે કે આ ભુવન, ચક્રધર વગેરે પુરુષોથી વિભૂષિત ધર્મ-સંયુક્ત હોય છે. આ તરફ પદ્ય-ચરિત્રમાં મારું મન પરમસદેહ કરે છે કે—અત્યંત બલવંત એવા પણ શ્રેષ્ઠ રાક્ષસો વાનરો દ્વારા કેવી રીતે હણાયા-વિનાશ પામ્યા? જિન વરના ધર્મ વડે જ તેઓ મોટામાં મોટા કૃલમાં ઉત્પન્ન થયા હતા, સેંકડો વિદ્યાઓમાં પ્રારંગત થયેલા હોઈ બલથી ગર્વિત એવા તે વીરો હતા.”

“લોકશાસ્ત્રમાં સંભગાય છે કે રાઘવ વગેરે સર્વ રાક્ષસો હતા; વસા ચરખી), લોહી, માંસ વગેરે ખાન-પાન આહાર કરનારા હતા. કહેવાય છે કે રાઘવનો ભાઈ મહાબલવાન કુંભકર્ણુ નામનો હતો, તે છ મહિના સુધી નિર્ભય થઈ નિરાંતર શય્યામાં સૂઈ રહેતો હતો. જે મોટા પર્વત જેવા હાથીઓ વડે તેના અંગને પીડા કરવામાં આવે-પીડવા-દબાવવામાં આવે, અને સૂતેલા તે કુંભકર્ણુના કાનોને તેલના ઘાઓથી ભરી દેવામાં આવે, તથા સામે પડુ પટહ(ઢોલ) વગેરે વાજિત્રો વાગતાં હોય, તો પણ તેના શબ્દને તે સાંભળતો નહિ-ગણુકારતો નહિ અને પૂર્ણ કાલ-પૂરેપૂરો સમય થયા વિના તે મહાત્મા શય્યાથી ઊઠતો નહિ.

૨ “રાહુ નામાચરિત્રો, સસમય-પરસમય-ગહિય-સન્માવો ।

વિજઓ ય તસ્સ સીસો, નાહલકુલ-વંસ-નંદિયરો ॥

સીસેણ તસ્સ રહ્યં, રાહવ-ચરિયં તુ સૂરિવિમલેજં ।

સોઝ્ઞં પુન્ન-ગણ, નારાયણ-સીરિ-ચરિયાઈ ॥”

પઉમચરિય પર્વ ૧૧૮, ગાથા ૧૧૨-૧૧૩, ૧૧૭, ૧૧૮—જૈનધર્મ પ્રસારક સભા, ભાવનગરથી સં. ૧૯૭૦માં પ્રકાશિત.

૧૨]

જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

અને બીજો છતો ક્ષુધાતુર થઈને એવો ઘોર બચંકર આહાર કરવા લાગતો કે જે કોઈ સામે આવે, તે હાથી, પાડા વગેરેને પણ ગળી જતો. ઘણા દેવ, મનુષ્ય હાથી વગેરે દ્વારા ઉદ્ધર ભરણુ કરીને ફરી પાછો તે સેજ પર ચડીને નિર્ભય રીતે છ મહિના સુધી સૂતો હતો. ”

“ એવી રીતે બીજી પણુ સંભળાય છે કે રાવણુ ઈંદ્રને સંગ્રામમાં જીતીને, તેને નિગ્રહ પદ્ધ કરીને (કેદી બનાવીને) લંકાનગરીમાં આવ્યો હતો. સુરો અને અસુરોથી સહિત એવા પણુ આ ત્રણે લોકમાં ઈંદ્રને જીતવા કોણુ સમર્થ છે? જે ઈંદ્ર સાગર-પર્યન્ત જુહુડીપને ઉદ્ધરવા શક્તિમાન છે; જેને ગજેન્દ્ર ઐરાવણુ છે, અને જેની પાસે વજ્ર એ અમોઘ પ્રહરણુ છે, તે (ઈંદ્ર)ના ચિન્તન (ઈચ્છા) માનથી પણ બીજો કોઈ પણ ભરમ-રાશિ થઈ ગય. જેમ કે હરણુ સિંહને હણ્યો અને કૂતરાએ હાથીને ભાગ્યો—ભગન ક્યો-એવું વિપરીત પદ્ધર્થવાળું રામાયણુ કવિઓએ રચ્યું છે. ઉપપત્તિ યુક્તિથી વિરુદ્ધ પ્રતીતિ ગુણો વડે અસત્ય એવા એ સર્વ પ્રત્યે પુરુષો શ્રદ્ધા કરતા નથી કે જેઓ લોકમાં પડિતો હોય છે. ” એવી રીતે વિચાર કરતા મહારાજ સંશયનો પરિહાર કરવા માટે જિનનાં દર્શન કરવા માટે ઉત્સુક મનવાળા થઈ લાં જવા માટે ઉત્સાહી થયા. ”

ત્યાર પછી વિલાધરલોક—વર્ણન નામના ત્રીજા ઉદ્દેશમાં લાં જણાવ્યું છે કે (તે રાજા શ્રેણિક) શ્રેષ્ઠ ગજેન્દ્ર પર આરૂઢ થઈને ચતુરંગી સેના સાથે નગરમાંથી બહાર નીકળી તે પ્રદેશમાં આવે છે, જ્યાં ગણુધર ભગવાન ગૌતમ (ઈંદ્રભૂતિ) મુનિસર ગણુ-સંઘમાં રહેલા છે, જે તેજ વડે શરદ્ નડતુના સૂર્ય જેવા છે, તેમનાં દર્શન કરે છે. અવસરે પરમ વિનય-પૂર્વક તે તેમને પૂછે છે કે—“હે મહાયશ! હું પદ્મ-ચરિત પરિસ્પૃટ રીતે સાંભળવા ઇચ્છું છું, કુશાસ્ત્રવાદીઓએ વિપરીત પ્રસિદ્ધિ ઉત્પન્ન કરી છે. જે રાવણુ નિશાયર શ્રેષ્ઠ દેવ (ઈંદ્ર) જેવો અત્યંત પરાક્રમી હતો, તો તે વાનર-તિર્યંચોદ્વારા રણમાં પરાભવ કેમ પામ્યો? રામે અરણ્યમાં સોનાનાં દેહવાળા હરણુને આણુથી ભેઘી (વિંધ્યો), તથા સુગ્રીવ, સુનારા માટે છિદ્ર વડે ધાલીને માયો; [રાવણુ] દેવલોકમાં જઈ, સર્વ અર્થશાસ્ત્રમાં કુશલ ઈંદ્રને યુદ્ધમાં જિતી, દંઢ, કહણુ નિગડોથી બાંધી કેદબાનામાં નાખ્યો. કુલકર્ણુ છ માસ સુધી સૂતો હતો; વાનરોએ શ્રેષ્ઠ સાગર પર સેતુ કેવી રીતે બાંધ્યો? ભગવન! પ્રયાદ કરો. હેતુ-સંયુક્ત સત્ય અર્થને કહો; જ્ઞાન ઉદ્દીપ્તવડે સંદેહરૂપી અંધકારને નષ્ટ કરો. ”

“ ત્યાર પછી ગણુધરે કહ્યું કે—હે શ્રેષ્ઠ રાજન! જ્ઞાન દઈને તથા મન દઈને સાંભળો; જેવી રીતે કેવલીઓએ (પરિપૂર્ણ જ્ઞાતીઓએ) કહ્યું છે, તે પ્રમાણે હું તમને કહું છું. દશાનન એ ‘રાક્ષસ’ ન કહેવાય તથા તે ‘માંસાહારી’ પણ ન કહેવાય; મુઠ કુકવિઓ જે એમ કહે છે, તે સર્વ અસત્ય છે. હે રાજન! પીડે-ગંધથી રહિત કહેવાતું કથન તે ભાવાર્થ આપતું નથી; અને કપાયેલા મૂળ જેવું એવું વચન તે હીન ગણાય; તેથી પ્રથમ ક્ષેત્ર-વિભાગ અને કાન્ન-વિભાગનું વર્ણન કરીશ અને તેમાં મોટા મહાપુરુષોના ચરિત્રને તમે અનુક્રમે સાંભળો. ” એ પછી આગળ તે પ્રમાણે વર્ણન છે.

શકકાલ ૭૦૦=વિક્રમ સંવત ૮૩૫માં દક્ષિણચિત્ત ઉદ્દીપ્તનાચાર્યે રચેલી પ્રાકૃત કુવલય-માલાકથામાં આ વિમલકાંકવિના પ્રાકૃત (પઉમ-ચરિય)ની પ્રશંસા કરી છે. ^૧

૧ “ જારિસયં વિમલંકો, વિમલં કો તારિસ લહઈ અત્યં ? ।

અમયમહયં ચ સરસં, સરસં ચિય પાઈયં જસ્ત ॥ ”

અંક : ૧]

રામાયણ વિષે થયેલી ચર્ચા

[૧૩

શ્રી સિદ્ધરાજ જયસિદના રાજ્ય-કાલમાં સં. ૧૧૯૮માં ભૃગુકચ્છ (ભરૂચ) માં લખાયેલી આ પદ્મચરિત્રની તાડપત્રીય પ્રતિ જોસલમેર દુર્ગના ભંડારમાં (નં. ૧૫૨) છે, તેનો નિર્દેશ અમે જે. ભા. ગ્રંથસૂચી (પૃ. ૧૭)માં કર્યો છે.

[૨]

શ્વેતાંબર^૧ જૈનાચાર્ય ત્રિમલસૂરિના પ્રાકૃત પદ્મચરિત્રને દિગંબર કવિ રવિષેણ આચાર્યે^૨ ધીર-નિર્વાણ પછી ૧૨૦૩ા વર્ષો પછી (અર્થાત્ વિક્રમસંતવ ૭૩૪ માં) સંસ્કૃત-પદ્મોમાં રૂપાંતર કરી ખીલુ પદ્મ-ચરિત્ર પુરાણ રચ્યું છે, જે ૧૨૩ વર્ષોમાં ૧૮૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણમાં મળે છે. પરંતુ તેમાં ત્રિમલસૂરિનો નામનિર્દેશ કર્યો જણાતો નથી. તે માણિક્યવંદ-દિગંબર જૈન-ગ્રંથમાલામાં મુંબઈથી નં. ૨૯ થી ૩૧ માં ૩ ખંડોમાં સં. ૧૯૮૫ માં પ્રકાશિત થયેલ છે.

દિ. પં. શ્રીયુત નાથૂરામ પ્રેમીછુએ 'જૈન સાહિત્ય ઓર ઇતિહાસ' (પૃ. ૨૭૨ થી ૨૯૨) માં 'પદ્મચરિત ઓર ષડમચરિય' નામના હિંદી લેખમાં વિસ્તારથી સમીક્ષા કરવા છતાં એ કૃતિને સ્પષ્ટ રીતે શ્વે. જૈનાચાર્યની સ્તીકારવામાં સંદોષ કર્યો છે, તથા શ્વેતાંબર સંપ્રદાયની પ્રાચીનતા સિદ્ધ ન થઈ જાય, તે માટે આ રચનાને શ્વે. દિ. વચ્ચેની ત્રીજી વિચાર-ધારા તરીકે જણાવી લાગે છે. તેઓએ તેમાંની શ્વે. પરંપરા-વિરુદ્ધ દર્શાવેલી હકીકતો એ વિચારતાં વાસ્તવિક નથી.

— તીર્થંકરોની માતાને જે ૧૪ સ્વપ્નો આવે છે, જેનો નિર્દેશ કુદૃપસૂત્ર વગેરેમાં મળે છે; તે પ્રમાણે આ ગ્રંથમાંના 'ત્રિમાળ વરમવગં' પાડનો અર્થ વ્યાખ્યાકારોએ સમજાવ્યો છે, તે પ્રમાણે વિચારતાં સ્વપ્ન સંખ્યા ૧૫ ગણી શકાય નહિ. પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ ને શ્વે. જૈનો સ્થાવર માને છે અને દ્વીન્દ્રિયાદિને ત્રસ માને છે 'શ્વેતાંબર સમ્પ્રદાયકે અનુવાર પૃથ્વી, જલ ઓર વનસ્પતિ હો સ્થાવર હૈ. અગ્નિ, વાયુ ઓર દ્વીન્દ્રિયાદિ ત્રસ હૈ'— આબું દિ પં. નાથૂરામ પ્રેમીછુનું કથન ભ્રાંતિવાળું છે; શ્વે. સં. અગ્નિ અને વાયુને ત્રસ માને છે, એવું કશા આધારે જણાવે છે, તે ત્યાં સૂચ્યું નથી.

૧ પ્રા. પદ્મચરિત્રમાંની નીચે જણાવેલી ગાથાઓમાં સહેલા શ્વેતવચ્ચ, શ્વેતાંબર, રત્નેહરણ વગેરે શબ્દો વાંચનાર-વિચારનાર દોષ પણ સાક્ષર આ ગ્રંથને શ્વે. જૈનાચાર્યની કૃતિ માનવામાં સહેલ કરે નહિ—

“ આહરણ-વજિયા વિય, સિયવત્થ-નિયંસણી જગય-ધૂયા ।

અજાહિ સને રેહ્દ, તારાસુ વ સયલસસિલેહા । ”

“ રામેણ તઓ સીયા, દિટ્ટા અજાણ મજ્જયારત્થા ।

સેયમ્બર પરિહાણા, તારા-સહિય વ્વ સસિલેહા ॥ ”

“ વામે પાસે ઠિયસ્સ ડ, સહ રય્હરણેણ ડાડં સામદ્ધં ।

પઠ્ઠાવિઓ ય પડમો, સુધ્વયંનામેણ સમણેણ ॥ ”

— પ્રા. પદ્મચરિત્ર પર ૧૦૨, ગા. ૬૦; પર ૧૦૩, ગા. ૬૬૫; પર ૧૧૪, ગા. ૧૫.

૨ 'દિશંતામ્યધિકે સમાસહસ્રે સમતીતેડર્ધચતુર્ધવર્ષયુક્તે ।

જિનમાસ્કરવર્દમાનસિદ્ધે ચરિતં પદ્મમુનેરિદં નિવદ્ધમ ॥ ”

દિ. કવિ રવિષેણનું સં. પદ્મચરિત-પ્રાંતે શ્લો. ૧૮૫

૧૪]

જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

[૩]

વિક્રમની ૭૬૫ સદી લગભગમાં થઈ ગયેલા શ્વે. શ્રીસંઘદાસગણિ વાચકે પ્રાકૃતમાં રચેલી ^૧ વસુદેવહિંડી નામની જ્ઞહત્કથામાં (૧૪ મા મદનવેગાલંભમાં) પણ સંક્ષિપ્ત રામાયણ-પ્રસંગ સૂચવેલ છે. (પત્ર ૨૪૦ થી ૨૪૫).

[૪]

જૈનશ્વે નિર્વૃત્તિગચ્છના જ્ઞાનદેવસુરિના શિષ્ય શ્રીનાયાર્યે પ્રાયઃ વિક્રમસંવત ૯૨૫ માં પ્રાકૃતભાષામાં ગદ્યમય ૧૨૬૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ચંદ્રિપત્રમહાપુરિસચરિય (ચતુષ્પંચાશ-મહાપુરુષ-ચરિત) રચેલું છે, જેનો પરિચય અમે જેસલમેરભંડાર-ગ્રંથસૂચીમાં આપ્યો છે, ત્યાં રહેલી તેની તાડપત્રીય પોથી વિક્રમસંવત ૧૨૨૮માં કુમારપાલના રાજ્યમાં લખાયેલી છે, હજી આ ગ્રંથ અપ્રકાશિત છે. તેમાં પણ આડમા બલદેવ, વાસુદેવ તથા પ્રતિવાસુદેવ તરીકે રામ, લક્ષ્મણ અને માવણુનાં ચરિત્રો છે.

[૫]

વિક્રમની આરમી સદીમાં વિદ્યમાન જણાતા શ્વે. જૈનાચાર્ય બદ્રેશ્વરસુરિએ રચેલી વિસ્તૃત પ્રાકૃત ગદ્ય કથાવક્રીમાં પણ રામાયણ જણાય છે.

[૬]

સુપ્રસિધ્ધ આચાર્ય શ્રીહિમચન્દ્રે કુમારપાલ ભૂપાલની પ્રાર્થનાથી સંસ્કૃતમાં દસ પર્વોમાં વિસ્તૃત ૩૨ હજાર શ્લોક-પ્રમાણ જે ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષ-ચરિત રચેલું છે, તેમાં ૭મું પર્વ જૈન રામાયણ તરીકે છે, તે પૂર્વોક્ત પ્રાકૃત પઠિમચરિયને અનુસરતું જણાય છે. જૈનધર્મપ્રસારક સભા, ભાવનગર તરફથી પ્રકાશિત થઈ ગયેલ છે. તેનો અંગ્રેજી અનુવાદ અમેરીકન વિદ્યુષી મિસ હેલન એમ જોહનસનદ્વારા થઈ એ ગ્રંથ ગાયકવાડ ઓરિયન્ટલ સિરીઝદ્વારા પાંચ ભાગમાં પ્રકટ થઈ રહેલ છે; તેના ચોથા ભાગમાં જૈનરામાયણનો અનુવાદ આવશે.

[૭]

વિક્રમની ૧૭મી સદીમાં થઈ ગયેલા જૈન શ્વે. તપાગચ્છના પં. મુનિ દેવચિન્મયજીએ સંસ્કૃતમાં ગદ્યમાં રામ-ચરિત રચેલું છે, તે પૂર્વોક્ત પદ્યમય જૈનરામાયણને અનુસરે છે.^૨

[૮-૧૧]

અન્ય જૈન વિદ્વાનોમાં મહાકવિ સ્વયંભૂએ પૂર્વોક્ત વિમલસુરિના પઠિમચરિયને અનુસરતી રચના કરેલી જણાય છે, પરંતુ સં. ૯૫૫ લગભગમાં થયેલા દિ. જિનસેનસ્વામીના શિષ્ય ગુણમદ્ર કવિએ ઉત્તરપુરાણમાં અને મહાકવિ પુષ્પદંતે તિસદ્ધિમહાપુરિસગુણાલંકાર નામના અપભ્રંશ મહાકાવ્ય (મહાપુરાણ^૩ ૨૦)માં (પરિચ્છેદ ૬૯થી ૭૯) પણ કંઈક પ્રકારાન-તરથી રામાયણની રચના કરી છે. મહામાત્ય ચામુંડરાયે કનડીભાષામાં રચેલ ત્રિષષ્ટિલક્ષણ મહાપુરાણ, ચામુંડરાય-પુરાણમાં પણ તેને મળતું રામાયણ છે. એ સર્વમાં વિમલસુરિનું પઠિમચરિય પ્રાચીન અને આધારભૂત જણાય છે.

સં. ૨૦૦૭ શ્રાવણી પૂર્ણિમા

૧. જૈન આત્માનંદ સભા, ભાવનગર તરફથી સં. ૧૯૮૬-૮૭માં પ્રકાશિત આ. જૈ. ગ્રં. નં. ૮૦-૮૧.

૨. પં. હી. હં. ભવનગર તરફથી પ્રકાશિત. ૩. જોએ માણિક્યદંદ દિગંબર જૈન ગ્રંથમાલા નં. ૪૧માં સન ૧૯૪૦માં પ્રકાશિત, ડો. પી. એલ. વૈદ્ય દ્વારા સંપાદિત.

શ્રી. વિનયપ્રભ ઉપાધ્યાય રચિત તીર્થયાત્રાસ્તવન

લેખક: શ્રીયુત ભંવરલાલજી નાહરા.

જે સ્થળેથી આત્માને જન્મ્યું થવા માટે અજ્ઞાત પ્રેરણા મળે અને જે સંસાર સમુદ્રથી છૂટકારો પામવાનું સાધન અને તેને 'તીર્થ' કહે છે. મહાપુરુષો જ્યાં જન્મ્યા, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરી અને મોક્ષમાં પધાર્યા એવી કટ્યાણુક ભૂમિઓ ઉપરાંત તેમનાં ચાતુર્માસ, સમવસરણુ, તપસાધના, પારણુ, ઉપસર્ગ વગેરે ઇવનઘટનાઓ સાથે સંબંધિત સ્થાનોની પવિત્રતા પણ ખૂબ પ્રેરક હોવાથી તીર્થરૂપ અને છે. એનું એક કારણ એ પણ છે કે ત્યાંનાં પરમાણુઓ તીર્થકરોની ચરણરજથી પવિત્રિત હોય છે અને તેમની વાણી ભાવાવર્ણણાનાં પુદ્ગલો ત્યાં વીખરાયેલાં હોય છે. એમાં કાંઈ અસંભવ નથી કે આજનો વિજ્ઞાનયુગ એ પરમાણુઓનો સંગ્રહ કરી એ મહાપુરુષોનાં હજારો વર્ષ પૂર્વે કરેલાં પ્રવચનોને શ્રોત્ર્ય બતાવી દે અને એવું ન પણ અને તોયે આચાર્ય માનતુંગસરિના ચૈ શાન્તરાગરુચિમિઃ પરમાણુમિસ્ત્વં નિર્માપિતઃ સ્થિભુવનૈકલલામમૂતઃ । આ શબ્દો અનુસાર ઉત્તમ શાંત વીખરાયેલાં પરમાણુઓ મુમુક્ષુ આત્માને માટે ભાવવર્ધક તો અને જ. પવિત્ર સ્થાનથી પ્રેરણા લેવી પોતપોતાની મનઃસ્થિતિ ઉપર નિર્ભર છે. કેવળ જોતો જ નહિ બલકે બધા ધર્મવાળા પોતાના પૂજ્ય મહાપુરુષોનાં સ્થાનોથી પોતપોતાના વિચાર અને વાતાવરણુનુરૂપ પ્રેરણા મેળવે છે, એટલા જ માટે એ સ્થાનોને તીર્થ કહેવામાં આવે છે

મૂળતઃ તીર્થ શબ્દની વ્યાખ્યા તીર્થતે અનેનેતિ તીર્થમ્ । અર્થાત્—જેના નિમિત્તે તરી ત્વાય તેને તીર્થ કહે છે. એ જંગમ અને સ્થાવર એમ બે પ્રકારનાં માનવામાં આવ્યાં છે. જંગમ એટલે ચાલતાં-ફરતાં તીર્થ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા છે, જેના હૃદયમાં ધર્મનો સવિશેષ નિવાસ હોય આ ચતુર્વિધ સંવરૂપ તીર્થની સ્થાપના કરનારા તીર્થકરો કહેવાય છે. એ તીર્થકરોથી સંબંધિત સ્થાન સ્થાવર તીર્થ છે. પરવર્તી કાળના ભક્ત-હૃદય આચાર્યોએ તીર્થકરોના જીવનથી સંબંધિત ન હોય. છતાં તેમની પ્રેરણાદાયક પ્રામાવિક પ્રતિમાદિ જ્યાં સ્થાપિત હોય કે પ્રાચીન મંદિર હોય તેને પણ તીર્થરૂપે સંબોધિત કર્યાં છે. પરિણામે ભારતના ખૂણે ખૂણે રહેલાં જોઈ મંદિરોને તીર્થ માનવામાં આવ્યાં છે. તેમનું યાત્રાવર્ણન, વંદના - નમસ્કારમય કાવ્ય 'તીર્થમાળા' કહેવાય છે.

જોનાગમોમાં તીર્થોના નામોલ્લેખ સાથે તેમના નમસ્કારના પ્રાચીનતમ ઉલ્લેખ મળી આવે છે, જેમાંથી 'આચાર્ય નિયુક્તિ'ની બે ગાથાઓ અહીં ઉદ્કૃત કરવામાં આવે છે:—

“જમ્મામિસેય-નિકલ્મળ-ચરણ-નાણુપ્પયા ય નિઘ્વાણે ।

તિયલોય-ભવણ-વંતર-નંદીસર-મોમનગરેસુ ॥

અટ્ટાવય ઉચિંતે ગયગપપય ધમ્મચક્કે ય ।

પાસ રહાવત્તનગં ચમરુપ્પાયં ચ વંદામિ ॥”

૧૬]

જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

આ ગાથાઓમાં પ્રથમ શાશ્વત ચૈત્ય અને બીજી ગાથા તીર્થોનાં નામ પ્રસ્તુત કરે છે જેમાં ઉજ્જવત—ગિરનાર સિવાય ગમગ્રપદ, ધર્મચક્ર, સ્થાવર્તનગાદિ, જેવાં બીજાં કાંઈ તીર્થો હવે અજ્ઞાત બની ગયાં છે. અષ્ટાપદ તે અજ્ઞાત છે જ, તથા ગમગ્રપદ, ધર્મચક્ર, સ્થાવર્ત અને અમરોત્પાત તીર્થોનાં પણ વિચ્છેદ થયો સમજવો જોઈએ આ સિવાય પ્રાચીન કાળમાં ખંડગિરિ, ઉદ્યગિરિ, મથુરા,^૧ રાજગૃહ,^૨ આદિ અનેક માન્ય તીર્થો હતાં, જેનાં પુરાતત્ત્વવશેષ આજે પણ એ વાતની સાક્ષી આપી રહ્યાં છે.

પૂર્વકાળમાં શ્રમણવર્ગ શહેરોમાં ન રહેતાં વિશેષે કરીને જંગલમાં, ઉદ્યાન અને ગુફાઓમાં વિચરણ કરતો હતો. કેટલાક પહાડોમાં આજે પણ ગુફાઓ અનેલી પડી છે જેમાં ધ્યાનના અવલંબનરૂપ આહત પ્રતિમાઓ ઉત્કીર્ણ છે. કાલાંતરમાં ન્યાં ન્યાં જોનાની વસ્તી વધવા લાગી ત્યાં ત્યાં જિનાલયોની રચના થવા લાગી. પ્રાકૃતિક સૌંદર્યવાળાં સ્થાનો તીર્થકરો અને મુનિરાજોથી સંબંધિત નગરોમાં તીર્થયાત્રાની પરિપાટી પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવતી હતી. મધ્યકાળમાં ચૈત્યવાસનું જોર હતું. ભારે મુનિગણ ચૈત્યોમાં રહેવા લાગ્યો. અને ચૈત્યોનું સવિશેષ નિર્માણ થવા સાથે તે મહાદેશોની પોતાની સંપત્તિ બની ગઈ. સૌ વર્ષથી પ્રાચીન મંદિરોની ગણના તીર્થરૂપે થવા લાગી, મુનિગણ અને શ્રાવકસંઘ તીર્થવંદનાના કારણે ન્યાં જતા, સાંનું વર્ણન ‘તીર્થમાળા’ અને ‘કલ્પ’ ઇત્યાદિમાં મળી આવે છે. જંઘાચારણ વિદ્યાચારણ આદિ લખ્ધિધારી મુનિઓ નંદીશ્વર, અષ્ટાપદ આદિ તીર્થોની વંદના માટે જતા હતા, જેનો ઉદ્દેશ્ય પ્રાચીન આગમોમાં પણ સ્પષ્ટરૂપે મળે છે. મથુરાથી પ્રાપ્ત આયાગપદ આદિના અભિલેખ, શ્રાવક—શ્રાવિકાઓ તથા નર્તકીઓ સુદ્ધાનાં બનાવેલાં અરિહંત ચિત્રોનું બે હજાર વર્ષ પૂર્વનું ઇતિહાસ પ્રસ્તુત કરે છે. પ્રાચીન સ્થાનો નાશ પામ્યાં, નવીન બનતાં ગયાં, કેટલાં સ્થાનો વિસ્મૃત થતાં અતીતના ગર્ભોમાં અંતર્હિત થયાં. મધ્યકાળનો ઇતિહાસ પ્રાપ્ત નથી પરંતુ ચૈત્યવાસીઓના યુગમાં જિનસ્મિંય અને જિનાલયોનું નિર્માણ અધિક થયું. મુસ્લિમ યુગમાં યવનોના કૂર હાથ દ્વારા તેના (વિધ્વંસ કાર્યનો સુરૂપાત થયે). કવિ ધનપાલના ‘સત્યપુરીય મહાતીરોત્સાહ’થી જણાય છે કે સૌ પહેલાં મુખરિહ સોમનાથ તીર્થોનો વિધ્વંસ થવાની સાથે જ મહસ્મદ ગિજની દ્વારા સાચેર તથા બીજાં જૈન મંદિરોની વિધ્વંસલક્ષણો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો હતો.

જે કે જૈન સંઘ પોતાનાં પૂજ્ય તીર્થો અને ચૈત્યોની રક્ષાને માટે પૂરેપૂરો સતર્ક અને અને સચેષ્ટ હતો પરંતુ જે અપદમાં આવી ગયાં તે તે નષ્ટ થઈ જ ગયાં. ઉદ્દેશ્યબનીય વાત એ છે કે તેજસ્વી જૈનોએ હતોત્સાહ ન થતાં સાથોસાથ નિર્માણ કાર્ય પણ જોરશોરથી ચાલુ રાખ્યું. પરિણામે મુસ્લિમ યુગમાં હજારોની સંખ્યામાં મંદિરો અને મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા થઈ શ્રીજિનપ્રભસૂરિ આદિ પ્રભાવક આચાર્યોએ યવનસમ્રાટો પર પ્રભાવ પાડીને તીર્થરક્ષાનું ધણું પ્રશંસનીય કાર્ય કર્યું. તેમ છતાં દેવગિરિ, ભરુચ, કન્યાનયન, ગલ્લાર, શત્રુંજય આદિ અનેક પ્રભાવશાળી તીર્થભૂત સ્થાનોનાં મંદિરો નષ્ટ થઈ ગયાં. પ્રાચીન ‘તીર્થમાળાઓ’ તથા ‘ગુર્વાવલી’ આદિ સાહિત્યથી એવાં અનેક સ્થાનોનો પત્તો લાગે છે ન્યાં પૂર્વકાળમાં જિનાલય આદિ હતાં પરંતુ રાજ્યવિધ્વંસ, યવનોત્પાત,

૧. ‘બૃહત્ કલ્પચૂર્ણિ’ આદિમાં અહીંના સ્ત્રોતો અને બીજાં એક બે તીર્થસ્થાનોનો ઉદ્દેશ્ય મળે છે. ૨. જુઓ: લેખકનું ‘રાજગૃહ’ પુસ્તક.

અંક : ૧]

તીર્થયાત્રા સ્તવન

[૧૭

તથા જૈનોની વસ્તી ન રહેવાથી તીર્થોદ્ધાર આદિના અભાવમાં અનેક તીર્થો વિચ્છેદ પામ્યાં. ચંદ્રાવતી આદિનાં ધ્વંસાવશેષો અને લાખોની લાગતનાં સ્થાપત્યો આપણી આંખ સામે સ્થાનાંતરિત થઈ ગયાં અને જૈનેતર એવાં શૈવ-વૈષ્ણવ મંદિરો અને મસ્જિદોમાં પરિવર્તન પામ્યાં. પુરાતત્ત્વ વિભાગ અથવા રાજ્યોની અસાવધાનીથી અસંખ્ય પ્રસ્તરકળાનાં પ્રતીકા કોંક્રેટરો અને જનતાએ ઉપાડી જઈ પોતાના ધરોના નિર્માણ કામમાં લઈ લીધાં. ગેઝેટિયર અને રિપોર્ટોથી પત્તો લાગે છે કે આજે પણ ભારતના ખૂણેખૂણામાં સંખ્યાબંધ જૈન ખંડિરો વીખરાયેલાં પડ્યાં છે. એમાંથી પ્રાચીન તેમજ કલાત્મક વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરીએ તો કેટલાયે મોટાં મોટાં સંગ્રહાલયોનું નિર્માણ થઈ શકે, જે યુગો સુધી ભારતીય ભક્તિભાવનાની ગાથા મૂર્તિરૂપે પ્રદર્શિત કરતાં રહે.

જે પ્રકારે ભારતવર્ષ વિશાળ છે તેમ તેનાં તીર્થમંદિરોના પ્રાચુર્યની સાથેસાથ તત્સંબંધી સાહિત્ય^૩ પણ પર્યાપ્ત ઉપલબ્ધ છે, મધ્યકાલીન ચૈત્યવાસી યુગનું તો તીર્થો સંબંધી સાહિત્ય મળતું નથી પરંતુ આરમી સદીથી બનેલાં ‘તીર્થમાલા’ આદિ સાહિત્ય ઇતિહાસના આવરિત પૃથો પર પ્રકાશકિરણો પ્રસારિત કરે છે. રામ્બ આમ-નાગભટ્ટ, કુમારપાલ, વસ્તુપાલ-તેજપાલ સંબંધી સાહિત્ય ‘તીર્થકલ્પ’, પ્રબંધો, તીર્થમાળાઓ’ તથા જૈનાચાર્યોનાં ‘જ્વનવૃત્ત’^૪ તેમજ ‘ગુર્વાવલી’ આદિ સાહિત્ય જૈન તીર્થ-મંદિરોની સામગ્રીથી ઓતપ્રોત છે. સંસ્કૃત-પ્રાકૃતના સાહિત્ય ઉપરાંત અપભ્રંશકાળમાં અને તે પછી દેશ્ય ભાષામાં તીર્થો સંબંધી રાસ ઇત્યાદિ બનવા લાગ્યા. ‘આખરાસ, ગિરનારરાસ’ ઇત્યાદિ વિવેચ્ય તીર્થ વિષયક રાસ તથા ‘તીર્થ-માલાઓ, ચૈત્યપરિપોદીઓ’ ઇત્યાદિ સમુચ્ચય તીર્થોનાં નામ અને સંક્ષિપ્ત પરિચયવાળા સાહિત્યનું પ્રચુર નિર્માણ થયું છે.

આ પ્રાચીન તીર્થમાળાઓનું અનેક દષ્ટિએ ખૂબ મહત્ત્વ છે. ભૌગોલિક દષ્ટિએ સ્થાન-નિર્ણય, પ્રાચીનતા, ભાષાવિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, સમાજ અને સાંસ્કૃતિક દષ્ટિકાણથી પણ આમાં બહુમૂલ્ય અધ્યયન સામગ્રી નિહિત છે. આજસુધી અધિકાંશ તીર્થમાળાઓ સોળમી શતાબ્દીથી નિર્મિત જ પ્રકાશમાં આવી છે. પરંતુ પ્રાચીન તીર્થમાળાઓમાં એથી પૂર્વે મુસલમાનો દ્વારા ધ્વસ્ત અને વિચ્છેદ પામેલાં તીર્થોનો પરિચય અને નામો વગેરે મળી આવે છે. વિધ્વસ્ત અને વિસ્મૃત તીર્થોનું ઇતિવૃત્ત પ્રાપ્ત કરવા માટે તેનું અસાધારણ મહત્ત્વ છે. એવા સાહિત્યનું અનુસંધાન અને પ્રકાશન ઇતિહાસ માટે પરમાવશ્યક છે.

અહીં ચૌહમી સદીના એક વિશિષ્ટ વિદ્વાન વિનયપ્રભોધ્યાય, જેમનો ‘ગૌતમરાસ’ જૈન સમાજના ઘેરે ઘેર પ્રસિદ્ધ છે, તેમણે રચેલી તીર્થમાલા પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. તેમની કેટલીક કૃતિઓ ‘મોધિખીજ’ના ઉપનામથી ઉપલબ્ધ છે. પ્રસ્તુત પ્રતિની અંતે પણ એ જ નામ લખેલું છે. આ કૃતિ રૂપ ગાથામાં છે. આમાં હાંસીથી માંડીને દિલ્લી, મથુરા, હસ્તિનાપુર, રાજસ્થાન, ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્રનાં સમસ્ત તીર્થોનાં નામ આપીને ખંભાતનાં મંદિરોનું વર્ણન કરતાં આને પૂર્ણ કરવામાં આવી છે. તેમાં વર્ણિત સ્થાનો અને ત્યાંનાં જિનાલયો તેમજ મૂળનાયકની નામાવલિ નીચે આપવામાં આવે છે:—

૩. જૈનેતર પુરાણ સાહિત્યમાં તો સ્થાનોના મહાત્મ્ય સંબંધમાં બહુ વિશાળ સાહિત્ય મળે છે.

૪. જુઓ; અમારો ‘દાદા શ્રી જિનકુશળ સૂરિ’ ગ્રંથ.

૧૮]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

સ્થાન	મૂળનાયક
આરસીય (હાંસી):	પાર્શ્વનાથ
કન્નાણ્ઠ (કન્નાણ્ઠ):	વીર
દીક્ષી (દિલ્હી):	શાંતિ, વીર, પાર્શ્વ, નેમિ
હતિયણ્ઠિર (હસ્તિનાપુર):	શાંતિ, કુંથુ, અર, મહિલ.
મહુરા (મથુરા):	પાર્શ્વ, સુપાર્શ્વ
નરહટિ (નટભટ):	પાર્શ્વ
નહુયાપુર:	"
ઝંઝણપુર:	આદિ, વીર
નાગઉર (નાગોર):	ચોવીશજ્ઞિન, આદિ, વીર
રુણુ:	શાંતિનાથ
ફલવહ્લી (ફલોધી):	પાર્શ્વનાથ
તલવાડા (કુંગરપુર રાજ્ય):	શાંતિનાથ
ભરાઉત્તિ:	પાર્શ્વ
બાહડમેર:	ઋષભ, શાંતિ
બલઉર:	વીર
ભીમપહિલ:	"
વાયડપુરિ:	"
કાકરિ:	પાર્શ્વ (કુમરવિહાર)
થારાઉદ્ર:	પાર્શ્વ
રાડદ્રહ:	વર્ધમાન
ચારોપ:	પાર્શ્વ
બંધરાલ:	આદિ, નેમિ, શાંતિ, વીર
મડાહડિ:	વીર, પાર્શ્વ
બહાણિ:	વીર, ઋષભ
સિદ્ધપુર:	નેમિ
આસાહડ:	"
ખાત્રહડિ:	ઋષભ
વાગડદ્રિ:	ચંદ્રપ્રભ
પાટણ:	પંચાસરા પાર્શ્વ, આદિ, શાંતિ (વિધિ મંદિર), સુવિધિ, મહિલ, ઋષભ, ચંદ્રપ્રભ, વાસુપૂજ્ય, શીતલ, ઋષભ-દેવ ૧૦, શાંતિ ૯, વીર ૯. પાર્શ્વ ૧૦, નેમિ ૭ (કુલ ૫૪ મૂળનાયક).

સ્થાન	મૂળનાયક
સલખણપુર:	પાર્શ્વ, શાંતિ, નેમિનાથ
પાડલ:	નેમિનાથ
સંખીસર:	પાર્શ્વનાથ
પંચાસર:	વીર
મંડલપુર:	"
વડઉદ્ર (વડોદરા):	આદિ
વીરમપુર:	વીર
વઠવાણિ:	ઋષભ
તાલજઝય (તાલધ્વજ):	પાર્શ્વ, શાંતિ
પાલીતાણા:	પાર્શ્વ, વીર, પાંચપર નેમિ.
શત્રુજય:	આદિનાથ, પુંડરીક ગણુધર, અષ્ટાપદ, વિહરમાનજ્ઞિન, પાંડવ, રાયણપગલાં, ખરતર વસહી, (આદિ, નેમિ, પાર્શ્વ, કલ્યાણકમિંબ ૭૨ દેરી, પંચમેરુ, ૮૫ મિંબ, અષ્ટાપદ, સમ્મેતશિખર, નંદીશ્વર આદિ ૧૬૦૦ મિંબ), સરગારોહણિ, ઋષભ, નેમિ-વિનમિ, આલ્હાવસહી, કવડયક્ષ, છીપાવસહી, આદિ શાંતિ, મરદેરી.
મહુવા:	વીરપ્રભુ
ભિના:	"
અન્નહરા:	પાર્શ્વનાથ
દીવ:	કુમરવિહારમાં અદ્વિત્ય આદિ જ્ઞિન, પાર્શ્વ.
કોડીનારા:	નેમિનાથ.
દેવપાટણુ:	ચંદ્રપ્રભ, પાર્શ્વ.
મંગલપુર:	પાર્શ્વ
વહિણુથલી:	વીર
બૂનાગઢ:	પાર્શ્વ
ગિરનાર:	નેમિનાથ, આવનજ્ઞિનાલય, વસ્તિગવસહી-આદિનાથ, ત્રણ કલ્યાણુક, અષ્ટાપદ, સમ્મેત-ગિરિ, શાંતિ-પ્રધમ્ન.

અંક : ૧]

તીર્થયાત્રા સ્તવન

[૧૯

સ્થાન	મૂળનાયક	સ્થાન	મૂળનાયક
અર્જુનગિરિ:	ઋષભ, નેમિ.	ખંભનગર:	પાર્શ્વ, વિધિચૈત્યે અજિત- નાથાદિ ચોવીસ, અષ્ટાષ્ટક,
તારણિ:	અજિતનાથ		વીર, વાસુપૂજ્ય, સીમંધર,
ઈંદર:	આદિનાથ		પદ્મપ્રભ, અભિનંદન, શીતલ,
ભસ્મચ્છ:	મુનિસુવ્રત		ઋષભ ૧૧, પાર્શ્વ ૬,
સૈરિસા:	લોહણપાર્શ્વનાથ.		શાંતિ ૨, નેમિ ૨, ચંદ્રપ્રભ
ધવલક્ર:	કલિકુંડપાર્શ્વ જિણુહાવસહી પાર્શ્વ.		૧, અજિત ૧, સુવિધિ ૧, મહિલ ૧ આદિ ૩૪ દેવા- લયોમાં ૫૪ મૂળનાયક.

ઉપર્યુક્ત તીર્થોનાં નામો પ્રસ્તુત તીર્થમાળામાં છે. એ સિવાય આ જ મહોપાધ્યાયજીની 'તીર્થમાલાસ્તવનમ્' નામક ૪૧ ગાથાની સંસ્કૃત કૃતિ ઉપલબ્ધ છે, જેમાં તીર્થકરોના ક્રમથી તીર્થોનાં નામો સંક્ષેપ્ત વિવરણયુક્ત નિર્દિષ્ટ છે. આ લેખ સાથે પ્રકાશિત તીર્થ-માલાથી સંસ્કૃત તીર્થમાળામાં નિમ્નોક્ત તીર્થોનાં નામ અધિક છે. આનાથી એ સમયનાં જૈન મંદિરો અને તીર્થોની સારી ઝાંખી મળે છે. અને આજ સુધીમાં મંદિરોના થયેલા વિકાસ-હાસનો ખ્યાલ આવે છે.

કુંકણ—સોપારક (જીવિતસ્વામી), ખિસરંડી (લઘુશંત્રુજ્ય), વીણાગ્રામ, સંજીત-નગર, આશાપદ્મી (ઉદયનવિહારે ઋષભ), તિલગદેશ-પુરિમુખિલા પ્રહ્લાદનપુર, આરાસણુ- (આદીશ્વર, નેમિ, પાર્શ્વ, વીર), કાસાડેદ, નવસારી (અજિત, પાર્શ્વ) દશપુર (સુપાર્શ્વ), મુરમિપુર (કર્ણાટક), સંજીતપુર, (સુવિધિ) વિણુત્પુર (વાસુપૂજ્ય), નંદાલંદપુર (કર્ણાટક), શાંતિનાથ, દેવગિરિ મહિલ, પાર્શ્વ, વીર (પૃથ્વીધરકારિત), પ્રતિષ્ઠાન, (મહારાષ્ટ્ર), દર્ભકા-વતી, ખોલરિ સામણી (મેદપાટ), કરહેટક, શ્રીપુર (અંતરીક્ષ—મહારાષ્ટ્ર), સાન્નૈદપુર, દાહડોલ (માલા), નંદરગાર, ખડી, (અરકમલ પાર્શ્વ), સિંહદ્રીપ, શાલિકાવાડ, કાંટા-વસનિ, ધુરગાપુર (કર્ણાટકેશ) રવિવાટક.

અને તીર્થમાળાઓથી ૧૪મી સદીનાં મંદિરોનું કંઈક જ્ઞાત્ય માલમ પડે છે. ૫ એ પછી ક્યાં ક્યાં સ્થાનો ક્યારે વિચ્છેદ પામ્યાં, સ્થાનંતરિત થયાં તથા ક્યાં ક્યાં જિનાલયો વિલમ્બાન છે; એ વિદ્વાનો, કોન્કરન્સ તથા આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી જેવી સંસ્થાઓનું પ્રધાન કર્તવ્ય છે કે, અનુસંધાન કરીને જૈન સાંસ્કૃતિક પૂજ્ય પવિત્ર સ્થાનોનું ઇતિવૃત્ત પ્રકાશમાં લાવે.

૫. અસ્તરગચ્છની યુગપ્રધાનગુર્વાવધી, બૃહત્ વિજ્ઞપિતલેખ, તેમજ વિજ્ઞપિતલેખીથી ૫૫૫ ૧૩મી થી ૧૫મી શતાબ્દી સુધીનાં જૈન તીર્થો અને મંદિરોની ખૂબ મહત્વપૂર્ણ માહિતી મળે છે.

विनयप्रभोपाध्याय विरचित

तीर्थयात्रास्तवनम् ॥

पणमिय जिणवरचलणे, पुव्वं नमियाणं विहिय पूयाणं ।
 बहुविह ठाण ठियाणं, करेमि थुत्ति जिणंदाणं ॥ १ ॥
 आसीय नयरि निवासि पास, पणमउं परमेसरु ।
 कझाणह सिरिवीरनाह, भवतिमिर दिणेसर ॥
 संति वीरु सिरि पास नेमि, ढीली जिणचंदो ।
 हथिणाउर सिरि संति कुंथु, अर मल्लि जिणिदो ॥ २ ॥
 महुरा पासु सुपासु पास, नरहडि नहयापुरि ।
 आदिनाहु सिरिवीरनाहु, वंदउ झंझणपुरि ॥
 रिसहपमुह चउवोसदेव, जणमण आणंदण ।
 आदि जिणेसर वीरनाह, नागउरि नामउं जिण ॥ ३ ॥
 रूणह संति जिणिइ पासु, फलवद्धी पासो ।
 तलवाउह सिरि संति देवु, जीराउलि पासो ॥
 बाहडमेरिहिं रिसह संति, जालउरिहिं वीरो ।
 सिरि साचउरिहिं भीमपलि, वायडपुरि वीरो ॥ ४ ॥
 काकरि कउरिविहारि पासु, थाराउद्रि पासो ।
 राडद्रहिं सिरिवद्धमाणु, चारोपिहिं पासो ॥
 आदि नेमि सिरि संति वीरु, जंघरालह दंसिउ ।
 मडुहडि ब्रह्माणि वीरु, रिसहेस नमंसिय ॥ ५ ॥

॥ भास ॥

सीधपुरि नेमिजिणु नेमि आसाहडे, पासजिणु वीरजिणु थुणउं मडुहडडे ।
 खात्रहडि रिसहजिणु पासु पंथाहडे, चंदपह वागडद्रि नामि धणसंकडे ॥ ६ ॥
 सिरिनयरि पट्टणे पास पंचासरे, आदिजिण संजुओ संति विह-मंदिरे ।
 सुविहि मल्लीजिणं पउम चंदप्पहं, वासुपुज्जं नमउं सीयलं सप्पहं^१ ॥ ७ ॥
 दसह देवालये रिसहजिणेसरो, नवह देवालये संतिजिणेसरो ।
 वीर नव पास दस नेमि सत्त सुजिणा, पट्टणे वंदिमो मूल चउपन^२ जिणा ॥ ८ ॥
 पास संती जिणा नयरि सलखणपुरे, पाडले नेमिजिणु पास संखीसरे ।
 वीर पंचासरे वीर मंडलपुरे, वडउद्रह पढमजिणु वीर वीरमपुरे ॥ ९ ॥
 नयरि वढवाणि रिसहेसतित्थंकरो, तालज्झय पासु संतीसरो दिणयरो ।
 पालियत्ताणप पासु वीरो वरो, पाज सिरि संठियं नमउ नेमीसरं ॥ १० ॥
 ॥ भास ॥ थाजु हुयउं सुविहाणु, सेवुजि भेट्टिउ रिसह मए ।
 आदि मूरति आदिनाहु, भरथेसरिं किउ रयणमए^३ ॥ ११ ॥

१ सुप्पहं २ नायक घणा ३ लेपमए

अंश : १]

तीर्थयात्रा स्तवन

[२१]

मोहतिमिर दिणकरु, गम्भारइ जिण सीलमप ।
 पुंडरीक गणधारु, वंदउ पूयउं बिहु गमप ॥ १२ ॥
 त्रिहु मंडप मज्जारि, कोडा कोडिहि जिण थुणउं ।
 देहरीहिं बावन्न, अष्टापदि जिणवर नमउं ॥ १३ ॥
 विरहमाण जिणविंब, पंचइ पंडव पूह^१ करे ।
 आदिजिणेसर पाय, राइणि हेठिहिं वंदि करे ॥ १४ ॥
 खरतरवसही बिंब, आदि गम्भारइ आदिजिणुं ।
 बीजइ नेमि जिणिंदु, बीजइ पास पसन्नमणु ॥ १५ ॥
 कल्लाणत्तय बिंब, बाहत्तरि देहरीय ठिय ।
 पंच मेह मज्जारि, जिणवर पणमउं^२ पणअसीय ॥ १६ ॥
 अष्टापद सम्भेत, नंदीसरि खाते गिणउं ।
 बिंबह सोलसयाइ, खरतरवसही सवि नमउं ॥ १७ ॥
 (वस्तु)-विमलगिरवरि विमलगिरवरि, बिंब बावन्न ।
 नंदीसरि हरल भरि, इन्द्रमंडपि मंडिय जिणेसर ।
 सिरि सरगारोहिणिहिं, रिसहनाहु नमिद्विनमि खेचरो ।
^३वाल्हावसही कवडिजक्खि, ^४छिंपावसही बिंब ।
 वंदउं आदिलु संतिजिणु, मरुदेवी सवि बिंब ॥ १८ ॥
 मह्यई प वीर ऊनेवि, अज्जाहरि सिरिपासजिणु ।
 दीविहिं प कुयरि-विहारि, रिसहजिण अशुद आदिजिण ।
 पास प पाय नमेवि, कोडियनारिहिं नेमिजिणु ।
 देवअष्टपाटणि देवः, ^५चंदवहसामिय पासजिणु ॥ १९ ॥
 नवकरु प नमउ सिरिपास, मंगलकरु मंगलपुरेहि ।
 वीरह प वउणथलीयंमि, जूनइगढि सिरिपासपहु ॥
 चडिअउ प ^६गिरिगिरनारि, दीठउ नयणिहिं नेमिजिणु ।
 नाठउ प भवसय पावु, जगगुह जागिउ पुन्न गणु ॥ २० ॥
 धनु धनु प आजु हउ नाह, जम्मह मई फलु लद्धपहो ।
 वावन प देहरी बिंब, वस्तिव-वसहीहिं आदिपहो ।
 कल्याण त्रप नमवि जिणनेमि, अष्टापद सम्भेतगिरे ।
 वंदउ प तित्थ जिणबिंब, सांब पजून अग्रलयगिरे ॥ २१ ॥
 अशुद प रिसह जिणु नेमि, तारणि तारणु अजियजिणु ।
 ईडरीप आदि जिणिंदु, मुणिसुव्वय भरुयच्छि जिणु ॥
 लोडणु प पासु पणमेसु, सेरीसे पहो सिद्धिकरो ।
 धवलकई प पासु कलिकुण्ड, जिणहावसहीय पासवरो ॥ २२ ॥
 (वस्तु)-खंभनयरिहिं खंभनयरिहिं, पास जिणनाहु ।
 त्रिहिचेईय अजियजिणु, पमुह देव चउवीस वंदउ ।

१ देखि करे २ तहि ३ मोल्हा ४ छिंपा ५ रिसह चंदवह अजियजिण ६ गढ

૨૨]

જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

અષ્ટાપદ ચઢવીસ જિણ, વીરનાહ વસુપુજ્જ નંદું ।
 સિરિસીમંધર પડમપહ, અમિનંદળ જિણ નાહુ
 સિરિ સીતલુ જિણવર જયડ, પાવ પંક જલવાહ ॥ ૨૩ ॥
 (વસ્) - રિસહ જિણવર રિસહ જિણવર ભુવણ અગ્યાર ।
 છહિ ઠાણિહિં પાસ જિણ, સંતિ નેમિ દુય દુન્નિ મંદિર ।
 ચંદપ્પહ અજિયજિણ, સુવિહિ મહિ અહ્મુવણ સુંદર ।
 દેવાલા ચઢત્રીસ તહિ, મૂલ વિવ ચઢપન્ન ।
 સંભાદિતિ પૂયડ પુણડ^૧, ત્રિન્ન કાલ જગ વન્ન ॥ ૨૪ ॥
 ઇય ઠાણિ ઠાણિહિ, નયરિ નયરિહિ, ગામ ગામિહિ સંઠિયા ।
 પાયાલિ ભૂમિહિ, ગયણ મંડલિ, દીવ પવ્વય સાસયા ।
 જિણવિવ જે કિવિ નમડ પૂયડ, યુણડ ભક્તિહિં ભાવિયા ।
 કર જોડિ દુન્નિ વિ નાહ માગડ બોધિવીજં સંપયા ॥ ૨૫ ॥
 ॥ ઇતિ શ્રીતીર્થયાત્રા સ્તવનમ્^૨ ॥

[સંવત ૧૪૩૦ લિખિત પ્રતિ, પત્રાંક ૨૨૮ સે ૨૩૩ તક]

(બીકાનેર વૃહત્ જ્ઞાનમંડારાન્તર્ગત મહિમામક્તિમંડાર)

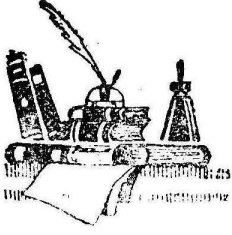
૧ યુણડ ૨ ઇતિ શ્રીયાત્રાનમસ્કૃતે જિનવિમ્વ સ્તવન ।

સમિતિને મદદ કરાવવાની પ્રેરણા કરતો મુનિ સંમેલનનો દરાર

૧૦. ધર્મ ઉપર થતા આક્ષેપોને અંગે

૧. આપણા પરમપવિત્ર પૂજ્ય શાસ્ત્રો તથા તીર્થોદિ ઉપર થતા આક્ષેપોના સમાધાનને અંગે (૧) આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ સાગરાનંદસૂરિજી, (૨) આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયવ્રમ્હિસૂરિજી, (૩) પંચાસજી મહારાજ શ્રી લાવણ્યવિજયજી, (૪) મુનિરાજ શ્રી. વિદ્યાવિજયજી અને (૫) મુનિરાજ શ્રી. દર્શનવિજયજીની મંડળી નીમી છે. તે મંડળીએ તે કાર્ય નિયમાવલી તૈયાર કરી શરૂ કરવું અને ખીજા સર્વ સાધુઓએ એ બાબતમાં યોગ્ય મદદ જરૂર કરવી. તેમજ એ મંડળીને, જોઈતી સહાય આપવા શ્રાવકોને પ્રેરણા અને ઉપદેશ આપવો.

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યના ઇતિહાસની સામગ્રી

લેખક : પ્રો. શ્રીચુત હીરાલાલ ર. કાપડિયા

‘જૈન સાહિત્ય’ એટલે વિવિધ ભાષામાં અનેક વિષયોને અંગેની નતઝતની કૃતિઓનો સાગર. સાગરનો પૂરોપૂરો તાગ મેળવવા માટે એની અનેક યાબુઓથી તપાસ કરવી થટે. આ હકીકત જૈન સાહિત્યને પણ લાગુ પડે છે. જૈન સાહિત્યનો સંપૂર્ણ-સર્વાંગીણ સાચો અને વિસ્તૃત ઇતિહાસ તૈયાર કરવાનું કામ હજી બાકી છે. પરંતુ આ ક્ષેત્રમાં જે હલકી બે પચ્ચીસીમાં ખેડાણ થયું છે તેનો ઉપયોગ કરનાર આ મહાભારત કાર્ય હાથ ધરી શકે.

જૈન સાહિત્યરૂપ સાગરનો જુદી જુદી રીતે વિચાર કરીએ તો તેના ‘આગમિક’ અને ‘અનાગમિક’ એમ બે ભેદો પાડી શકાય. આમાં આગમિક સાહિત્યને લગતું માટું લખાણ A History of the Canonical literature of the Jainas એ નામથી અંગ્રેજીમાં ઈ. સ. ૧૯૪૧માં પ્રસિદ્ધ થયું છે. આમાંનો મોટો ભાગ ‘આગમોનું દિગ્દર્શન’ એ નામના મારા યુજરાતી પુસ્તકમાં મેં રજૂ કર્યો છે. અનાગમિક સાહિત્ય સંબંધે પણ મેં કેટલુંક લખાણ તૈયાર કરી રાખેલું છે.

જૈન સાહિત્યનો ભાષાદીક વિચાર થઈ શકે તેમ છે, આ હિસાબે એના બે મુખ્ય પ્રકારો છે. પાઠ્ય (પ્રાકૃત) સાહિત્ય અને સંસ્કૃત સાહિત્ય. પહેલા પ્રકારને ઉદ્દેશીને મારું લખાણ ‘પાઠ્ય (પ્રાકૃત) ભાષાઓ અને સાહિત્ય’ એ નામથી ગઈ સ.લ (૧૯૫૦)માં પુસ્તક છપાયું છે. એમાં પાઠ્ય ભાષાઓના વિવિધ પ્રકારોને લક્ષીને તેમજ સાહિત્યનાં વ્યાકરણ વગેરે વિવિધ અંગોને ઉદ્દેશીને એમ-પને રીતે વિચાર કર્યો છે. આ પુસ્તક મધ્યમ માર્ગને અનુસરે છે કેમકે એ નથી સંક્ષિપ્ત કે નથી વિસ્તૃત. એ તો મુખ્યતથા જૈનોના પાઠ્ય સાહિત્યનો વિઘ્નર્થાંગોને સામાન્ય પરિચય કરાવવાના ઉદ્દેશથી રચાયેલી કૃતિ છે. એના ઉપર મોટા પાયે સમીક્ષાત્મક પદ્ધતિએ વિસ્તારથી લખી શકાય એમ છે.

જૈનોના સંસ્કૃત સાહિત્યની હવે વાત કરીશ. જૈન સાહિત્યનું આ પસું એના પાઠ્ય રૂપ પાસા કરતાં વિશેષ જાણીતું છે અને એને રજૂ કરવા માટેનો પ્રયાસ પણ પાઠ્યને હિસાબે વધારે થયો છે. પરંતુ આને કેદ્રિત કરવાની જરૂર છે, એ સૌ કોઈ સ્વીકારશે.

એમ જણાય છે કે જૈન સાહિત્યમાં પાઠ્ય કૃતિઓની સંખ્યા કરતાં સંસ્કૃત કૃતિઓની સંખ્યા ઘણી મોટી છે અને એ નવાઈ જેવું નથી, કેમકે એવી તો કેટલીયે પાઠ્ય કૃતિઓ છે કે જેની ટીકા એ કૃતિના પ્રણેતાએ તેમજ અન્યજને પણ સંસ્કૃતમાં રચી છે. વળી, પ્રતિસંસ્કૃત કૃતિઓ પણ ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં છે, આમ સંસ્કૃત સાહિત્યને પ્રદેશ અતિ-વિસ્તૃત હોવાથી હું એને શ્વેતાંબર અને દિગંબર દષ્ટિએ બે વિકાગમાં વિકસકત કરી

૨૪]

જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૭

વિચારવા ઇચ્છું છું; આથી એ પણ જાણી શકાશે કે સંસ્કૃત સાહિત્યના સર્જનમાં જૈનોના આ એ મુખ્ય ફિરકાઓ પૈકી કેનો કેટલો અને કેવો ફાળો છે?

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનાં વ્યાકરણ ઇત્યાદિ અંગો કેવાં અને કેટલાં સમૃદ્ધ છે એ વિચારતાં આ સાહિત્યનો થોડો ધણો પણ ખ્યાલ આવી શકશે. સાથે સાથે ભારતીય સંસ્કૃત સાહિત્યમાં એનું શું સ્થાન છે એ પણ જાણવાની તક મળે તેમ છે. એ દિશામાં જે છૂટુંબાધું કાર્ય થયું છે તેની અહીં નોંધ લઉં છું.

હું બૂલતો ન હોઉં તો જૈન સાહિત્યનો-અલખત, સમાન્ય વિષયોને સ્પર્શતો ખ્યાલ આપનારું પુસ્તક તે 'જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ' તરફથી ઈ. સ. ૧૯૦૯માં પ્રસિદ્ધ થયેલી જૈન ગ્રંથાવલી છે. એમાં સંસ્કૃત અને પાઠ્ય એમ બે વિકાસો જુદા પાડી અને ભાષાની કૃતિઓની નોંધ અપાઈ નથી, પણ એ બનાવવી મુશ્કેલ નથી. જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ એ નામના સ્વ. મો. દ. દેસાઈનાં પુસ્તકની ત્રીજી અનુક્રમણિકામાં પણ સંસ્કૃત અને પાઠ્ય કૃતિઓ જુદી જુદી ગણવાઈ નથી. પ્રો. વેલણકરે વર્ષોની મહેનત લઈને જે જિનરત્નકોશ (ભા. ૧) તૈયાર કર્યો અને જે 'ભંડારકર પ્રાચ્ય વિદ્યાસંશોધન મંદિર' તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૪માં પ્રસિદ્ધ થયો છે, તેમાં પણ ભાષાદીઠ વર્ગીકરણ નથી. આ વર્ગીકરણની આવશ્યકતા છે એવા ખ્યાલથી મેં ભા. પ્રા. સં. મં. તરફથી જૈન હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર તૈયાર કર્યું છે અને જેના અત્યાર સુધીમાં ચાર ભાગ પ્રસિદ્ધ થયા છે અને આડેક ભાગ બાકી છે તેના ત્રણ ખંડો પૈકી દરેક ખંડ પૂર્ણ થતાં તેના અંતમાં મેં ભાષાદીઠ જૈન કૃતિઓને વિભક્ત કરી તેની સૂચી આપી છે.

અહીં એ વાત ઉમેરીશ કે આ ત્રણ ખંડો પૈકી પ્રથમ ખંડ 'આગમિક' સાહિત્ય, બીજાં ખંડ 'દર્શનિક' સાહિત્ય, અને ત્રીજાં ખંડ 'કથાત્મક' સાહિત્ય; તેમજ 'અવશિષ્ટ' સાહિત્ય સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

ઉપલબ્ધ આગમો સાથે દિગંબરોને કંઈ લાગતું-વળગતું નથી એ માન્યતા જાણે ચરિતાર્થ ન કરતી હોય તેમ પ્રથમ ખંડમાં તો કેવળ શ્વેતાંબરોની જ કૃતિઓ છે, બાકીના ખંડોમાં પ્રથમ શ્વેતાંબરોની અને એ પૂરી થતાં દિગંબરોની કૃતિઓ રજૂ કરાઈ છે. દા. ત. બીજાં ખંડના પ્રથમ ભાગમાં શ્વેતાંબરોના ન્યાયના ગ્રંથોનો વિચાર કર્યા બાદ દિગંબરોના આ વિષયના ગ્રંથોને સ્થાન અપાયું છે. ન્યાય પછી તત્ત્વજ્ઞાન, નીતિ, ઉપદેશ વગેરે વિષયોને લક્ષીને અને ફિરકાઓના ગ્રંથોની અલગ અલગ રજૂઆત કરાઈ છે.

દર્શનિક સાહિત્ય અંગે જૈન દર્શનિક સાહિત્યકા સિંહાવલોકન નામની એક હિંદી પત્રિકા 'જૈન સંસ્કૃતિ સંશોધન મંડલ' અનારસ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૯માં પ્રસિદ્ધ થઈ છે. એ જૈન સાહિત્યનું એક પાસું સંક્ષેપમાં રજૂ કરે છે. એવી રીતે એનાં બીજાં પાસાંઓ પણ ભણે સંક્ષેપમાં રજૂ થાય તો તે પણ આવકારપાત્ર છે. કેમકે આગળ ગતાં એ પ્રત્યેક પાસાંને વિસ્તૃત બનાવાતાં અને એને સમુચિત રીતે સંલગ્ન કરતાં જૈન સાહિત્યનો બધ્ય મહાલય તૈયાર થઈ શકશે.

[અપૂર્ણ]

સામાર સ્વીકાર

- ૧૦૧) પૂ. સુ. શ્રીચંદ્રોદયસાગરજી મ. ના ઉપદેશથી શેઠ રતનચંદ ગુલાબચંદ જૈન ધર્મશાળા, અમદાવાદ
- ૧૦૦) પૂ. આ. શ્રીવિજયદર્શનસૂરીશ્વરજી મ. ના ઉપદેશથી શેઠ હડીસિંહ કેશરીસિંહજી ઉપાશ્રય, અમદાવાદ
- ૭૧) પૂ. ઉપા. શ્રી. સુખસાગરજી મ. ના ઉપદેશથી જૈન સંઘ, રાજનાંદગાંવ (મધ્યભારત)
- ૫૦) પૂ. પં. શ્રીશિવાનંદવિજયજી ગણિવરના ઉપદેશથી શેઠ લાલભાઈ એલ. પરીખ, અમદાવાદ
- ૩૧) પૂ. પં. શ્રીમેરુવિજયજી ગણિવરના ઉપદેશથી લુણસાવાડા મોટી પોળનો ઉપાશ્રય, અમદાવાદ
- ૩૧) પૂ. આ. શ્રીવિજયલખિંધસૂરીશ્વરજી મ. ના ઉપદેશથી શ્રીચેતાંબર જૈન સંઘ, ઈડર
- ૩૦) પૂ. આ. શ્રીવિજયલાવણ્યસૂરીશ્વરજી મ. ના ઉપદેશથી શ્રી જૈન સંઘ, વડોદરા
- ૨૫) પૂ. આ. શ્રીવિજયકુમુદસૂરીશ્વરજી મ. ના ઉપદેશથી શ્રી જૈન સંઘ, કડી
- ૨૫) પૂ. પં. શ્રીકીર્તિમુનિજી મ. ના ઉપદેશથી શ્રીવીરવિજયજી મહારાજશ્રીનો ઉપાશ્રય, અમદાવાદ
- ૧૫) પૂ. પં. શ્રીરાજેન્દ્રવિજયજી મ. ના ઉપદેશથી ઉંઝા જૈન મહાજન, ઉંઝા
- ૧૫) પૂ. આ. શ્રીવિજયભક્તિસૂરીશ્વરજી મ. ના ઉપદેશથી સાગરનો જૈન ઉપાશ્રય, પાટણ
- ૧૫) પૂ. આ. શ્રીવિજયહર્ષસૂરીશ્વરજી મ. ના ઉપદેશથી શામળાની પોળનો તપાગચ્છીય ઉપાશ્રય, અમદાવાદ
- ૧૫) શ્રીરાયકાવાડા જૈન ઉપાશ્રય, પાટણ
- ૧૩) પૂ. સુ. શ્રીલખિંધસાગરજી મ. ના ઉપદેશથી શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની પેઠી, નવસારી
- ૧૧) પૂ. પં. શ્રીકનકવિજયજી ગણિવરના ઉપદેશથી શ્રી. દાદાસાહેબ જૈન સોસાયટી, ભાવનગર
- ૧૧) પૂ. પં. શ્રીકાંતિવિજયજી ગણિવરના ઉપદેશથી શ્રી. વડવા જૈન સંઘ, ભાવનગર
- ૧૦) ચેવલા જૈન સંઘ, ચેવલા.
- ૧૦) પૂ. સુ. શ્રીચંદ્રકાંતસાગરજી મ. ના ઉપદેશથી શ્રી. વડવા જૈન સંઘ, ભાવનગર
- ૧૦) પૂ. સુ. શ્રીજ્યંતવિજયજી મ. ના ઉપદેશથી જૈન સંઘ, કલોલ
- ૧૦) પૂ. પં. શ્રીત્રીલુવિજયજી ગણિવરના ઉપદેશથી શ્રીજૈનસંઘ, સંગમનેર.
- ૧૦) પૂ. આ. શ્રીવિજયકસ્તુરસૂરીશ્વરજી મ. ના ઉપદેશથી શ્રીસ્તંભતીર્થ જૈન સંઘ, ખંભાત
- ૧૦) પૂ. સુ. શ્રીલલિતમુનિજીના ઉપદેશથી શ્રીવીશા શ્રીમાળી જૈન તપગચ્છ સંઘ, જામનગર
- ૧૦) પૂ. સુ. શ્રીચંકવિજયજી મ. ના ઉપદેશથી જૈન તપાગચ્છ સંઘ, વાંકાનેર
- ૯) પૂ. સુ. શ્રીપુણ્યોદયવિજયજી મ. ના ઉપદેશથી શ્રી જૈન સંઘ, પોપાલિયા
- ૫) પૂ. સુ. શ્રીરૂપવિજયજી મ. ના ઉપદેશથી શ્રીતપગચ્છ જૈન સંઘ, મુંગરા
- ૫) પૂ. સુ. શ્રીત્રૈલોકચસાગરજી ગ. ના ઉપદેશથી ઋષભદેવ કેશરીમલજીની પેઠી, રતલામ.
- ૫) પૂ. ઉપા. શ્રીધર્મવિજયજી ગણિવરના ઉપદેશથી શ્રીતપગચ્છ જૈન સંઘ, કોલકી
- ૨) શ્રી. લાંધણ જૈન સંઘ, લાંધણ

Shri Jaina Satya Prakasha. Regd. No. B. 3801 श्री जैन सत्य प्रकाश

दररेके वसाववा योग्य

श्री जैन सत्य प्रकाशना विशेषांक

(१) श्री महावीर निर्वाण विशेषांक

सम्वत् २०७० महावीररत्नमयीना लुवन संघाची अनेक लेखोथी
समूह अंक : मूख्य ७ आना (टपावणवती अनेक आना वधु).

(२) कुमांक १०० : विक्रम-विशेषांक

सम्राट विक्रमादित्य संघाची ऐतिहासिक किलकिल लेखोथी
समूह २४० पानांना इणदार सवित अंक : मूख्य दोड रुपिया.

श्री जैन सत्य प्रकाशना ये विशिष्ट अंक

[१] कुमांक ४३-जैनदर्शनमां मांसाहार होवना आक्षेपाना
जवाण आपता लेखोथी समूह अंक : मूख्य चार आना.

[२] कुमांक ४५-ड. स. श्री डेभवद्राचार्य म०ना लुवन संघाची
अनेक लेखोथी समूह अंक : मूख्य त्रणु आना

काची तथा पाकी इधलो

श्री जैन सत्य प्रकाशनी त्रीण, पांचमा, आठमा, दशमा, बारावारमा,
चारमा, तेरमा, चौदमा तथा पंधरमा वर्षांनी पाकी इधलो तैयार छे.
मूख्य दरकना अढी रुपिया

— वयो —

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति
जेशिंगवाठनी वाडी, धीक्रंटा, अमदावाद.

श्री जैन सत्य प्रकाशनुं वार्षिक लवाजम त्रणु रुपिया

मुद्रक : गोविंदलाल जगशीवाठ शाह, श्री शारदा मुद्रणालय, पानकर नाका, अमदावाद.

प्रकाशक : यीमनलाल गोडगोदास शाह.

जैनधर्म सत्य प्रकाशक समिति कार्यालय, जेशिंगवाठनी वाडी, धीक्रंटा रोड-अमदावाद.